श्री लाल बहादुर शास्त्री राष्ट्रीय संस्कृत विश्वविद्यालय

(केन्द्रीय विश्वविद्यालय)

बी-4, कुतुब सांस्थनिक क्षेत्र, नई दिल्ली - 110016

पाठ्यक्रम

एम.ए. भारतीयज्ञानपरम्परा

M.A. in Indian Knowledge System (IKS)

(सत्र 2025-2026)

हिन्दू अध्ययन विभाग

श्री लाल बहादुर शास्त्री राष्ट्रीय संस्कृत विश्वविद्यालय

(केन्द्रीय विश्वविद्यालय)

बी-4, कुतुब सांस्थनिक क्षेत्र, नई दिल्ली - 110016

Semester - 01

Paper 01 **पूर्णाङ्क - 80+20**

अनुप्रयुक्तं संस्कृतव्याकरणम् – १

Applied Sanskrit Grammar – 1

General objective of the course: सामान्योद्देश्यानि-

* व्याकरणशास्त्रे अध्येतुव्याकरणपरिचयश्च । :प्रवेश :प्रारम्भिक :
* व्याकरणशास्त्रदृष्ट्या वर्णविषयकज्ञानप्राप्ति। :
* सन्धीनां ससूत्र सोदहरणम् अवगमनं काव्यादिषु तेषां प्रयोगज्ञानं च ।
* केषांचन स्वरान्तशब्दानां प्रक्रियाज्ञानम् ।
* अव्ययादीनां परिचयकाव्यादिषु तेषां प्रयोगावलोकनं च । :

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणामा- :

व्याकरणनियमानुसारम् अध्येता वर्णानां शुद्धमुच्चारणं कर्तुं समर्थो भवति । *
संस्कृतकाव्यादीनाम् अध्ययनावसरे अध्येता सन्धिच्छेदपूर्वकं पदज्ञानं प्राप्नोति । *
अध्येता व्यवहारे प्रयोक्ष्यमाणानां रामादिशब्दानां प्रक्रियापूर्वकं व्युत्पत्तिज्ञानं प्राप्नोति *।
अध्येता अव्ययादीनां सार्थं विभिन्नप्रयोगक्षेत्रं ज्ञातुं समर्थो भवति । *

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course:

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	वर्णज्ञानम्, उच्चारणस्थानानि, संज्ञा ।	**उद्देश्यम्** – व्याकरणशास्त्रस्य प्राम्भिकपरिचयः। **परिणामः** - व्याकरणसन्धीनां काव्यादिषु अनुप्रयोगसामर्थ्यम्।	1	अंक 16
2	स्वरसन्धिः, काव्यादिषु तदनुप्रयोगश्च	**उद्देश्यम्** – स्वरसन्धीनां विसर्गसन्धीनां च सनियमं परिचयः। **परिणामः** - स्वरसन्धीनां विसर्गसन्धीनां च काव्यादिषु अनुप्रयोगसामर्थ्यम्।	1	अंक 16
3.	व्यञ्जनसन्धिः, विसर्गसन्धिश्च काव्यादिषु तदनुप्रयोगश्च।	**उद्देश्यम्** – व्यञ्जनसन्धीनां विसर्गसन्धीनां च सनियमं परिचयः। **परिणामः** - व्यञ्जनसन्धीनां विसर्गसन्धीनां च काव्यादिषु अनुप्रयोगसामर्थ्यम्।	1	अंक 16
4.	सुबन्तप्रक्रिया – राम,सर्व,हरि,रमा,ज्ञान इति। काव्यादिषु तदनुप्रयोगश्च ।	**उद्देश्यम्** – रामादिशब्दानां प्रक्रियाज्ञानम्। **परिणामः** - रामादिशब्दानां काव्यादिषु अन्वेषणसामर्थ्यम्।	1	अंक 16
5.	अव्ययानि, प्रत्ययाः, उपसर्गाः । काव्यादिषु तदनुप्रयोगश्च ।	**उद्देश्यम्** – अव्ययादीनां सनियमं परिचयः। **परिणामः** - अव्ययादीनां काव्यादिषु अनुप्रयोगसामर्थ्यम्।1	1	अंक 16

6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्रयाः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05	1	अङ्क 20

सन्दर्भग्रन्था :

1. वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी – भट्टोजिदीक्षितः, सम्पादकौ- गिरिधरशर्मा परमेश्वरानन्दशर्मा च, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी, १९९८
2. वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी – भट्टोजिदीक्षितः, व्याख्याकारः- गोत्रिन्दशर्मा, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशनम्, वाराणी २०१६
3. सन्धिः - जि. महाबलेश्वरभट्टः, संस्कृतभारती, बेङ्गळूरु

****

Semester - 01

Paper 02 **पूर्णाङ्क - 80+20**

शिक्षा ध्वनिशास्त्रं च

Siksha and Phonetics

General objective of the course : सामान्योद्देश्यानि -

* वर्णोच्चारणप्रकारबोधकशिक्षाया। :परिचय :
* **याज्ञवल्क्यशिक्षायालौकिकवैदिकप्रयोजनदृष्ट्या समग्रमध्ययनम्। :**
* वर्णानां शुद्धोच्चारणे अध्येतृणां प्रवृत्त्युत्पादनम्।
* स्वराद्युच्चारणे शिक्षायामहत्त्वावगमनम्। :
* आधुनिकदृष्ट्या ध्वनिशास्त्रस्य स्वरूपात्रगमनम्।

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणामा- :

* अध्येता लौकिके वैदिके च वाङ्मये वर्णानां शुद्धतया उच्चारणे समर्थो भवति।
* विविधशिक्षाग्रन्थानां पठने अध्येतुभवति। :प्रवृत्ति :
* अध्येता लौकिके वैदिके च शब्दप्रयोगे स्वराणां यथाविधि उच्चारणे समर्थो भवति।
* आधुनिकदृष्ट्या शिक्षाग्रन्थदृष्ट्या च ध्वनेस्वरूपमवगच्छति। :

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course :

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	याज्ञवल्क्यशिक्षा ०१ त: ५० श्लोका:	**उद्देश्यम्** – शिक्षापरिचयपूर्वकं वर्णस्वरादीनाम् अवगमनम्। **परिणाम:** - वर्णोच्चारणशुद्धतावगमनम्।	1	अंक 16
2	याज्ञवल्क्यशिक्षा ५१ त: १०० श्लोका:	**उद्देश्यम्** – वैदिकमन्त्रेषु स्वराणां ज्ञानम्। **परिणाम:** - सोदाहरणं वैदिकशब्दानाम् अवगमनसामर्थ्यम्।	1	अंक 16
3	याज्ञवल्क्यशिक्षा १०१ त: १५० श्लोका:	**उद्देश्यम्** – अनुस्वारविसर्गादीनाम् उच्चारणप्रकारस्य अवगमनम्। **परिणाम: - प्रयोगेषु अनुस्वारादीनां शुद्धोच्चारणसामर्थ्यम्।**	1	अंक 16
4	याज्ञवल्क्यशिक्षा १५१ त: २०० श्लोका:	**उद्देश्यम्** – परिनिष्ठितवैज्ञानिकोच्चारणकौशलबोधनम्। **परिणाम: -** परिनिष्ठितवैज्ञानिकोच्चारणकौशलवृद्धिरिति।	1	अंक 16
5.	याज्ञवल्क्यशिक्षा २०१ त: २३२ श्लोका:	**उद्देश्यम्** – वर्णोच्चारणसौष्ठवस्य बोधनम्। **परिणाम: -** रङ्गादिवर्णोच्चारणप्रकाराणां ज्ञानम्।	1	अंक 16

16-07-25 16.7.25 16.07.2025 अभिषेक तिवारी 16/7/2025 16/7/25

6.	1. आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्र्याः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05	1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्था- :

१) शिक्षासंग्रहः - याज्ञवल्क्यः, सम्पादकः- आचार्यरामप्रसादत्रिपाठी,सम्पूर्णानन्दसं.विश्वविद्यालयः, वाराणसी-१९९८

२) याज्ञवल्क्यशिक्षा – याज्ञवल्क्यः, हिन्दी भाष्यकार- स्वामी ब्रह्ममुनि परिव्राजक विद्यामार्तण्ड,आर्यसाहित्यमण्डल, अजमेर-१९९७

३) याज्ञवल्क्यशिक्षा – याज्ञवल्क्यः,व्याख्याकारः- डा. नरेश झा, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन-वाराणसी-२०१२

४) भाषाशास्त्रप्रवेशिनी- आर्.एस्. वेङ्कटरमण शास्त्री,द श्रीबालमनोरमा प्रेस् मैलापुरम्-१९३८

५) Ancient Indian Phonetics, Allen W.S., London

****

16.07.2025 अभिषेक तिवारी 16/7/2025

16/7/25

16.7.25

16/7/25

16-7-25

Semester - 01

Paper 03 — पूर्णाङ्क - 80+20

भारतीयकाव्यशास्त्रपरिचयः

Introduction to Indian Poetics

General objective of the course: सामान्योद्देश्यानि -

* विविधपरंम्पराणां, विधानां, कालखण्डानां, क्षेत्राणां च ग्रन्थानां तुलनायै उन्नतकौशलस्य विकासः।
* सम्पूर्णे विश्वे सर्वेषु कलारूपकेषु नवीनतायाः अनुसन्धानम्।
* लेखन-चत्रकला-प्रदर्शनकलादिषु सर्जनात्मकतायै मार्गदर्शनम्।
* समग्ररूपेण मानवतायाः सूक्ष्मभावनानां विस्तारः।
* शास्त्रीयसंस्कृतेः विकासः।
* स्वकीयाध्ययनक्षेत्रस्य परिवर्धनम्।

General Outcomes of the Course: सामान्यपरिणामा- :

* विविधसाहित्यिकपरम्पराणां विशिष्टतायाः परस्परसम्बन्धस्य अवगमनसामर्थ्यम्।
* विविधकलारूपकेषु अनुसन्धानकरणसामर्थ्यम्।
* स्वकीयचिन्तनक्षेत्रस्य व्यापकतावर्धनसामर्थ्यम्।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course:

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	काव्यशास्त्रस्य संक्षिप्तपरिचयः प्रमुखकाव्यानां परिचयः। काव्यकर्तॄणाञ्च परिचयः। प्रमुखकाव्यसिद्धान्तानां परिचयः।	उद्देश्यम् – प्रमुखकाव्यानां तत्कर्तॄणां सिद्धान्तानाञ्च सहजतयावगमनम्। **परिणामः** - काव्यशास्त्रविषयकं व्यापकं ज्ञानं प्राप्तुं सामर्थ्यम्।	1	अंक 16
2	प्राच्यसौन्दर्यशास्त्रकाराः (एतेषां सिद्धान्तानां सामान्यपरिचयः) प्राच्यसौन्दर्यशास्त्रकाराः 1. भरतः 2. भामहः 3. दण्डी 4. आनन्दवर्धनः	**उद्देश्यम्** – प्राच्यसौन्दर्यशास्त्रकाराणां परिचयः। परिणामः - प्राच्यसौन्दर्यशास्त्रकाराणां सौन्दर्यशास्त्रे योगदानावगमनम्।	1	अंक 16
3.	प्राच्यसौन्दर्यशास्त्रकाराः (एतेषां सिद्धान्तानां सामान्यपरिचयः) प्राच्यसौन्दर्यशास्त्रकाराः 5. क्षेमेन्द्रः 6. मम्मटः 7. विश्वनाथः 8. पण्डितराजजगन्नाथः	उद्देश्यम् – प्राच्यसौन्दर्यशास्त्रकाराणां परिचयः। परिणामः - प्राच्यसौन्दर्यशास्त्रकाराणां सौन्दर्यशास्त्रे योगदानावगमनम्।	1	अंक 16

16.7.25
16.7.25
16.07.2025
16/7/2025
16/7/25
16/7/25

4.	पाश्चात्यसौन्दर्यशास्त्रकाराः 1. प्लेटो 2. अरस्तूः 3. क्रोसे 4. विलियम वर्डसवर्थ	उद्देश्यम् – पाश्चात्यसौन्दर्यशास्त्रकाराणां परिचयः। **परिणामः** -पाश्चात्यसौन्दर्यशास्त्रकाराणां सौन्दर्यशास्त्रे योगदानावगमनम्।	1	अंक 16
5.	प्राच्यपाश्चात्यमतानुसारेण विविधसाहित्यसौन्दर्यसिद्धान्तानां विचारः– 1. अलङ्कारविचारः 2. गुणविचारः 3. रीतिविचारः 4. काव्यदोषविचारः 5. प्रमुखछन्दांसि	**उद्देश्यम् – विविधसाहित्यसौन्दर्यसिद्धान्तानां परिचयः।** **परिणामः - अलङ्कारादिविचारसामर्थ्यम्**	1	अंक 16
6.	1. आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्रयाः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्था - :

1) नाट्यशास्त्रम्, भरतमुनिः, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशन, बाराणसी
2) ध्वन्यालोकः, आनन्दवर्धनः, भारतीयविद्याप्रकाशन, नई दिल्ली
3) काव्यप्रकाशः, मम्मटः, नाग प्रकाशन, दिल्ली
4) साहित्यदर्पणः लक्ष्मीटीकासमेतः, विश्वनाथकविराजः, चौखम्बाप्रकाशन, दिल्ली
5) रसगङ्गाधरः, पण्डितराजजगन्नाथः, चौखम्बाप्रकाशन, दिल्ली
6) शास्त्रार्थसुधा, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपतिः
7) काव्यतत्त्वालोकः, सुज्ञानकुमारमहान्तिः, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपतिः, 2010
8) काव्येष्वलङ्कारसन्निवेशनविधिः, डा.सोमनाथदाशः, राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्, तिरुपतिः
9) पाश्चात्यकाव्यशास्त्रसिद्धान्ताः, डा.सुमनकुमारझा, अभ्युदयप्रकाशन, दिल्ली
10) पाश्चात्य काव्यशास्त्र के सिद्धान्त, मैथिली प्रसाद भरद्वाज, हरियाणासाहित्यअकादेमी, चण्डीगढ, 1994
11) Comparative Poetics, R.S. Pathale
12) An Introduction to English Literature, R.J.Rees, Macrulliam, Second Edition, London, 1968.
13) The Penguin Dictionary of Literary terms and Literary Tehory, J.A.Cuddon, Penguin-1976
14) Colonial Texts of English Literary Criticism, Ed. By Kapil Kapoor and Ranga Kapoor, Academic Foundation, New Delhi, 1995
15) Criticism Literary : A reading, B.Das & J.M. Mohanty, OUP, 1985
16) The English Critical Tradition Vol.II, S.Ramaswamy & V.S.Seturaman, Macmillan, Madras, 1978

****

Semester - 01

Paper 04 **पूर्णाङ्क - 80+20**

वेदेषु विज्ञानम्

Science in Vedas

General objective of the course: सामान्योद्देश्यानि -

* वेदेषु भौतिकविज्ञानस्य परिचयः।
* वेदेषु वनस्पतिविज्ञानस्य परिचयः
* वेदेषु जन्तुविज्ञानस्य परिचयः।
* वेदेषु परिवेशविज्ञानस्य परिचयः।

General Outcomes of the Course: सामान्यपरिणामा- :

* वेदेषु भौतिकविज्ञानस्य ज्ञानम्।
* वेदेषु वनस्पतिविज्ञानस्य ज्ञानम्।
* वेदेषु जन्तुविज्ञानस्य ज्ञानम्।
* वेदेषु परिवेशविज्ञानस्य ज्ञानम्।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course:

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	1. वेदानां सामान्यपरिचयः। 2. उपवेदानां सामान्यपरिचयः। 3. वेदाङ्गानां सामान्यपरिचयः।	**उद्देश्यम्** – प्राच्यपाश्चात्यदृष्ट्या विज्ञानशब्दस्य स्वरूपावगमनम्। **परिणामः** - प्राच्यपाश्चात्यदृष्ट्या विज्ञानशब्दस्य अवधारणाज्ञानम्।	1	अंक 16
2.	1. वेदानां विज्ञानमूलता 2. संस्कृतवाङ्मये पञ्चमहाभूतानि 3. आधुनिकभौतिकविज्ञानेन सह वेदोक्तभूततत्त्वानां सामञ्जस्यम्	**उद्देश्यम्** – वेदेषु भौतिकविज्ञानस्य परिचयः। **परिणामः** - वेदेषु विविधभौतिकतत्त्वानाम् अवगमनम्।	1	अंक 16
3	वेदेषु भौतिकं विज्ञानम् – 1. वेदेषु अग्निविद्या 2. वेदेषु पृथिवीतत्त्वम् 3. वेदेषु जलतत्त्वम् 4. वेदेषु वायुतत्त्वम् 5. वेदेषु आकाशतत्त्वम्	**उद्देश्यम्** – वेदेषु वर्णितानां पञ्चमहाभूतानां परिचयः। **परिणामः** - वेदेषु वर्णितानां पञ्चमहाभूतानामवगमनम्।	1	अंक 16
4	वेदेषु वनस्पतिविज्ञानम् – 1. आधुनिकवनस्पतिविज्ञानस्यैकमध्ययनम् 2. वनस्पतिविज्ञानस्योपादेयता 3. वनस्पतिविज्ञानस्य शाखाः 4. संस्कृतवाङ्मये वनस्पतिविज्ञानस्य चर्चा: 5. वेदेषु वनस्पतिविज्ञानम् (वनस्पतीनां महत्त्वम्, आकारप्रकाराः, जगदुपादेयता इत्यादिः)	**उद्देश्यम्** – वेदेषु वनस्पतिविज्ञानस्य परिचयः। **परिणामः** - प्राकृतिकचिकित्सायां वनस्पतीनां महत्त्वावगमनम्।	1	अंक 16

5	वेदेषु जन्तुविज्ञानम् – 1. आधनिकजन्तुविज्ञानस्य समीक्षा 2. संस्कृतवाङ्मये जन्तुविज्ञानस्य रूपरेखा 3. वेदेषु जन्तुविज्ञानस्य मौलिकता विविधता च 4. जन्तूनां विभागः 5. जन्तूनां जीवनप्रक्रिया 6. जन्तूनां मानवीयोपादेयता (जगत उपरि तेषां प्रभावः) 7. जन्तूनां संरक्षणोपायाः	उद्देश्यम् – वेदेषु जन्तुविज्ञानस्य परिचयः । परिणामः - वेदेषु प्रतिपादितानां जन्तून सम्पूर्णप्रक्रियावगमनम् ।	1	अंक 16
6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्रयाः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्था :

1) ऋग्वेदः

2) यजुर्वेदः

3) अथर्ववेदः

4) सामवेदः

5) वेदों में विज्ञान - कपिलद्विवेदी

6) Science and Technology in Vedas and Sastras. Dr.Avadhanulu, RVSS, Shri Veda Bharathi, Hyderabad, 2007

****

16.7.2025 अभिषेक तिवारी 16/07/2025 16/7/25 16/7/25 16-7-25 16-7-25

Semester - 01

Paper 05 **पूर्णाङ्क - 80+20**

पञ्चाङ्गपरिचय: मुहूर्तविचारश्च

Introduction to Panchanga & Muhurt

General objective of the course: सामान्योद्देश्यानि -

* मुहूर्त्तशास्त्रस्य अवबोधनम्।
* कृत्याकृत्येषु मुहूर्तोपादेयतायाः ज्ञानम्।
* पाठ्यक्रमस्याध्ययनेन मुहूर्तविषयकसूक्ष्माध्ययनम्।
* षोडशसंस्कारेषु तथा च अन्येषु कार्येषु मुहूर्त्तचिन्तनस्याऽवधारणायाः अवगमनम्।
* मुहूर्त्ते चन्द्रनक्षत्रादीनां प्रासङ्गिकतां बोधयित्वा स्नान-दान-जप-होमादिना समाजस्य कृते उपयोजनम्।

General Outcomes of the Course: सामान्यपरिणामाः -

* मुहूर्तशास्त्रस्य साङ्गोपाङ्गं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
* षोडशसंस्कारादीनां मुहूर्तनिर्णयस्य सामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
* **शुभाशुभकर्मणां कालनिर्धारणे कुशलाः भविष्यन्ति।**

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course:

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1.	**पञ्चाङ्गपरिचयः** 1. भारतीयपञ्चाङ्गस्य परिचयः 2. विविधेषु संस्कृतिषु पञ्चाङ्गपरम्परा 3. नवविधकालमानानां परिचयः	**उद्देश्यम्** –भारतीयपञ्चाङ्गस्य परिचयो भविष्यति। **परिणाम- :** प्राच्यपाश्चात्त्यदृष्ट्या पञ्चाङ्गपरम्परायाः ज्ञानम्।	1	अंक 16
2.	**पञ्चाङ्गपरिचयः** तिथि-वार-नक्षत्र-योग-करणानां परिचयः, तिथिक्षयः वृद्धिश्च, जन्मनामविचारः, भद्राविचारः, संवत्सर-अयन-गोल- ऋतु-मासानां सामान्यपरिचयः, शक-विक्रमादिसंवत्सरगणां परिचयः, प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।	**उद्देश्यम्** – तिथिवारादीनां परिचयो भविष्यति। **परिणाम- :** तिथिवारादिनां पञ्चाङ्गानां ज्ञानम्।	1	अंक 16
3.	**शुभाशुभमुहूर्तचिन्तनम्** तिथीशनामानि तिथिकृत्यानि च, नन्दादिसञ्ज्ञा, निषिद्धतिथयः निषिद्धनक्षत्राणि निन्द्याः योगाश्च, सिद्धातिथिः, शून्यतिथि-नक्षत्र-राशयश्च, अमृतयोगः, दग्धयोगः, आनन्दादियोगाः, सर्वार्थसिद्धियोगाः, शुभकृत्ये वर्ज्यपदार्थाः, कुलिकादिदोषाः, भद्राविचारः, गुरुशुक्रास्तकाले वर्जितमङ्गलकार्याणि, युगाद्या-मन्वाद्याः	**उद्देश्यम्** –शुभाशुभमुहूर्तानामवगमनम्। **परिणाम**विविधानां शुभाशुभमुहूर्तानां - : ज्ञानम्।	1	अंक 16

	तिथयः, होलाष्टकविचारः, वारप्रवृत्तिः, अनाध्याय, प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च ।			
4.	**मुहूर्तदृष्ट्या नक्षत्रचिन्तनम्** नक्षत्रेशाः, ध्रुवादिगणानि, नूतनवस्त्रधारणविचारः, अन्धादिनक्षत्रसञ्ज्ञाः; धनप्रयोगे वर्जितकालः, हलप्रवहणादिकृषिकर्मसु मुहूर्तविचारः, होमाहुतिविचारः, औषधसेवनम्, अग्निवासः, प्रेतदाह-पुत्तलदाहमुहूर्तः, क्रय-विक्रयमुहूर्तविचारः, बीजवपनमुहूर्तविचारः, द्विपुष्कर-त्रिपुष्करयोगः, अभुक्तमूलं गण्डान्तविचारः शान्तिविधिश्च, नक्षत्राणां तारासंख्याज्ञानं तत्फलञ्च, मूलफलम्, जलाशय-आराम-देवप्रतिष्ठामुहूर्तः, प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।	**उद्देश्यम्**– ध्रुवादिनक्षत्राणां क्रय विक्रयादिमुहूर्तानामवगमनम्। **परिणाम**विविधेभ्यः कार्येभ्यः -: शुभाशुभमुहूर्तानां ज्ञानम्।	1	अंक 16
5.	**संस्काराणां मुहूर्तचिन्तनम्** गर्भाधानादिसंस्काराणां महूर्तविचारः, दन्तोत्पत्तिफलम्, अन्नप्राशनम्, भूम्युपवेशने जीविकापरीक्षा, चौलविचारः, क्षौरमुहूर्तः, अक्षरारम्भमहूर्तः, विद्यारम्भमुहूर्तविचारः, व्रतबन्धे नियमाः, उपनयनमुहूर्तविचारः, गुरुबलम्, अनध्यायकालः, प्रदोष, प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च ।	**उद्देश्यम्** –षोडशसंस्काराणां सम्पादनाय मुहूर्तानामवगमनम्। **परिणाम- :** षोडशसंस्काराणां सम्पादनाय मुहूर्तानां ज्ञानम्।	1	अंक 16
6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्रयाः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मुहूर्तचिन्तामणि- राम दैवज्ञ टीका. केदारदत्त जोशी, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी, 1979
2. मुहूर्तचिन्तामणि- राम दैवज्ञ टीका. डा सुरेशचन्द्र मिश्र, रंजन पब्लिकेशन नई दिल्ली, 2005
3. मुहूर्तचिन्तामणि- राम दैवज्ञ टीका. कौशलकिशोर त्रिपाठी- दुर्गा पुस्तक भण्डार, इलाहाबाद, 2001
4. मुहूर्तचिन्तामणि- राम दैवज्ञ टीका. गौरीनाथ पाठक, ठाकुरप्रसाद कैलाशनाथ बुकसेलर, 1998
5. मुहूर्तमार्तण्ड-नारायण दैवज्ञ- टीका. केदारदत्त जोशी, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी, 2015
6. मुहूर्तगणपति- गणपति दैवज्ञ-टीका. मुरलीधर चतुर्वेदी- मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी, 2011
7. मुहूर्तमञ्जरी- टीका. चन्द्रमौली उपाध्याय- चौखम्बा संस्कृत संस्थान, 2010
8. बृहत्संहिता- वराहमिहिर- टीका. अच्युतानन्द झा, चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी, 2005
9. ज्योतिषरत्नमाला- श्रीपति- टीका. श्रीकृष्ण जुगनू- परिमल प्रकाशन, दिल्ली, 2004

10. मुहूर्तशास्त्र- डा. शुभम् शर्मा, डा विनोदकुमार पाण्डेय, डा. विजयकुमार, डा मनीष शर्मा- महर्षि पाणिनि संस्कृत एवं वैदिक विश्वविद्यालय, 2020

11. राजमार्तण्ड- भोजदेव- सम्पा. श्रीकृष्ण जुगनू/भँवरलाल शर्मा, चौखम्बा संस्कृत सीरीज, वाराणसी, 2011

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. मुहूर्तगणपति- गणपति दैवज्ञ-टीका. मुरलीधर चतुर्वेदी- मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी, 2011
2. मुहूर्तमार्तण्ड-नारायण दैवज्ञ- टीका. केदारदत्त जोशी, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी, 2015

****

16.7.2025 अभिषेकतिवारी 16/07/2025 16/7/25

16-7-25 16.7.25

16/7/25

Semester - 02

पूर्णाङ्क - 80+20

Paper 06

अनुप्रयुक्तं संस्कृतव्याकरणम् – २

Applied Sanskrit Grammar – 2

General objective of the Course: सामान्योद्देश्यानि -

* क्रियापदावगमनं तत्प्रयोगक्षेत्रान्वेषणं च ।
* कारकस्वरूपावगमनं तत्प्रयोगानुशीलनं च ।
* समासस्वरूपावगमनं काव्यादिषु विशिष्टप्रयोगान्वेषणं च ।
* व्यवहारे प्रसिद्धानां कृतप्रत्ययानां सोदाहरणम् अध्ययनम् ।
* व्यवहारे प्रसिद्धानां तद्धितप्रत्ययानां सोदाहरणम् अध्ययनम् ।

General Outcomes of the Course: सामान्यपरिणामा- :

* विविधकारकाणि प्रयुज्य वाक्यरचनासामर्थ्यप्राप्तिः ।
* दशसु लकारेषु विभिन्नक्रियापदानां प्रक्रियापूर्वकं युत्पत्तिज्ञानप्राप्तिः ।
* वाक्यसौन्दर्यवर्धनाय विभिन्नसमस्तपदानां प्रयोगसामर्थ्यम् ।
* वाक्यरचनायां कृदन्तशब्दानां सुलभतया प्रयोगसामर्थ्याभिवृद्धिः ।
* विशिष्टार्थेषु तद्धितान्तशब्दानां प्रयोगसामर्थ्यप्राप्तिः।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course:

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1.	धातुः- भू, एध् (सर्वेषु लकारेषु प्रक्रिया) काव्यादिषु तदनुप्रयोगश्च	उद्देश्यम् – परस्मैपद्यात्मनेपदिनां ध तूनां प्रक्रियावगमनम्। परिणामः धातुद्वयाधारेण अन्येषां धातूनां प्रक्रियाकरणसामर्थ्यम्।	1	अंक 16
2	कारकाणि (चितानि सूत्राणि) तदनुप्रयोगश्च	उद्देश्यम् – कारकाणां सनियमं परिचयः । परिणानः - वाक्यरचनायां कारकस्य महत्त्वावगमनम् ।	1	अंक 16
3	समासाः (चितानि सूत्राणि) तदनुप्रयोगश्च	उद्देश्यम् – समासानां सनियमं परिचयः । परिणामः - काव्यादिषु समासानाम् अनुप्रयोगसामर्थ्यम्।	1	अंक 16
4	कृदन्ताः(चितानि सूत्राणि) तदनुप्रयोगश्च	उद्देश्यम् – कृदन्तानां सनियमं परिचयः। परिणामः - काव्यादिषु कृदन्तप्रयोगाणामनुप्रयोगज्ञानम् ।	1	अंक 16

5.	तद्धिताश्च(चितानि सूत्राणि) तदनुप्रयोगश्च	**उद्देश्यम्** – तद्धितान्तशब्दानां सनियमं परिचयः। **परिणामः** - काव्यादिषु तद्धितान्तशब्दानामानुप्रयोगज्ञानम्।	1	अंक 16
6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्रयाः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्कः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

कारकाणि (चितानि सूत्राणि) तदनुप्रयोगश्च।

1. प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा। (2-3-46, सि.कौ.532)
2. कर्तुरीप्सिततमं कर्म। (1-4-49, सि.कौ.535)
3. कर्मणि द्वितीया। (2-3-2, सि.कौ.537)
4. तथायुक्तं चानिप्सीतम्। (1-4-50, सि.कौ.538)
5. अकथितं च। (1-4-51, सि.कौ.539)
6. अधिशीङ्स्थासां कर्म। (1-4-47, सि.कौ.542)
7. अभिनिविशश्च। (1-4-47, सि.कौ. 543)
8. उपान्वध्याङ्वसः।(1-4-47, सि.कौ. 544)
9. कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे। (2-3-5, सि.कौ 558)
10. स्वतन्त्रः कर्ता। (1-4-54, सि.कौ.559)
11. **कर्तृकरणयोस्तृतीया। (2-3-18, सि.कौ.561)**
12. **सहयुक्तेऽप्रधाने।(2-3-19, सि.कौ.564)**
13. हेतौ। (2-3-23, सि.कौ.568)
14. कर्मणा यमभिप्रैति स सम्प्रदानम्। (1-4-32, सि.कौ.569)
15. चतुर्थी सम्प्रदाने। (2-3-13, सि.कौ.570)
16. रुच्यर्थानां प्रीयमाणः।(1-4-33, सि.कौ.571)
17. धारेरुत्तमर्णः। (1-4-35, सि.कौ.573)
18. स्पृहेरीप्सितः।(1-4-36, सि.कौ.574)
19. क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां यं प्रति कोपः।(1-4-37, सि.कौ.575)
20. नमःस्वस्तिस्वाहास्वधाऽलंवषड्योगाच्च (2-3-16, सि.कौ.583)
21. ध्रुवमपायेऽपादानम्।(1-4-24, सि.कौ.586)
22. **अपादाने पञ्चमी। (2-3-28, सि.कौ.587)**
23. **भीत्रार्थानां भयहेतुः। (1-4-25, सि.कौ.588)**
24. पराजेरसोढः। (1-4-26, सि.कौ.589)
25. आख्यातोपयोगे। (1-4-29, सि.कौ.592)
26. जनिकर्तुः प्रकृतिः। (1-4-30, सि.कौ.593)
27. भुवः प्रभवः। (1-4-31, सि.कौ.594)
28. अन्याराादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते। (2-3-29, सि.कौ.595)
29. पृथग्विनानानाभिस्तृतीयान्यतरस्याम्। (2-3-32, सि.कौ.603)
30. दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वितीया च। (2-3-35, सि.कौ.605)

31.षष्ठी शेषे। (2-3-50, सि.कौ.606)
32.षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन।(2-3-30, सि.कौ.609)
33.कर्तृकर्मणोः कृति। (2-3-65, सि.कौ.623)
34.तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां तृतीयान्यतरस्याम्। (2-3-72, सि.कौ.630)
35.न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्। (2-3-69, सि.कौ.627)
36.तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां तृतीयान्यतरस्याम्। (2-3-72, सि.कौ.630)
37.आधारोधिकरणम्। (1-4-45, सि.कौ.633)
38.सप्तम्यधिकरणे च। (2-3-36, सि.कौ.633)
39.यस्य च भावेन भावलक्षणम्। (2-3-37, सि.कौ.634)
40.यतश्च निर्धारणम्। (2-3-41, सि.कौ.638)

Unit - 3 समासा: (चितानि सूत्राणि) तदनुप्रयोगश्च।

1. **समर्थ: पदविधि:। (2-1-1, सि.कौ.647)**
2. **सह सुपा। (2-1-4, सि.कौ.649)**
3. **सुपो धातुप्रातिपदिकयो:। (२-४-७१)**
4. अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धि....। (2-1-6, सि.कौ.652)
5. उपसर्जनं पूर्वम्। (2-2-30, सि.कौ.654)
6. गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य। (1-2-48, सि.कौ.656)
7. नाव्ययीभावादतोऽम्त्वपञ्चम्या:। (2-4-83, सि.कौ.657)
8. अव्ययीभावे चाकाले। (6-3-81, सि.कौ.660)
9. आङ् मर्यादाभिविध्यो:। (2-1-13, सि.कौ.667)
10. द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नै:। (2-1-24, सि.कौ.686)
11. तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन। (2-1-30, सि.कौ.692)
12. कर्तृकरणे कृता बहुलम्। (2-1-32, सि.कौ.694)
13. **चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितै:। (2-1-36, सि.कौ.698)**
14. **पञ्चमी भयेन। (2-1-37, सि.कौ.699)**
15. **षष्ठी। (2-2-9, सि.कौ.702)**
16. **सप्तमी शौण्डै:** । (2-1-40, सि.कौ.717)
17. तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च। (2-1-51, सि.कौ.728)
18. मयूरव्यंसकादयश्च। (2-1-72, सि.कौ.754)
19. उपपदमतिङ्। (2-1-19, सि.कौ.782)
20. अनेकमन्यपदार्थे। (2-2-24, सि.कौ.830)
21. तेन सहेति तुल्ययोगे। (2-2-28, सि.कौ.848)
22. बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णो: स्वाङ्गात् षच्। (5-4-113, सि.कौ.852)
23. द्वित्रिभ्यां ष मूर्ध्न:। (5-4-115, सि.कौ.854)
24. सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ। (2-2-35, सि.कौ.898)
25. **चार्थे द्वन्द्व:। (2-2-29, सि.कौ.901)**
26. **द्वन्द्वश्च प्राणितूर्यसेनाङ्गानाम्। (2-4-2, सि.कौ.903)**
27. पुमान् स्त्रिया। (1-2-67, सि.कौ.933

Unit - 4 कृदन्ता: (चितानि सूत्राणि) तदनुप्रयोगश्च।

1. तव्यत्तव्यानीयर:। (3-1-96, सि.कौ.2834)

2. अचो यत्। (3-1-97, सि.कौ.2842)
3. एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप्। (3-1-109, सि.कौ.2857)
4. ऋहलोर्ण्यत्। (3-1-124, सि.कौ.2872)
5. ण्वुल्तृचौ। (3-1-133, सि.कौ.2895)
6. नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः। (3-1-134, सि.कौ.2896)
7. कर्मण्यण्। (3-2-1, सि.कौ.2913)
8. आतोऽनुपसर्गे कः। (3-2-3, सि.कौ.2915)
9. चरेष्टः। (3-2-16, सि.कौ.2930)
10. कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु। (3-2-20, सि.कौ.2934)
11. **प्रियवशे वदः खच् (3-2-38, सि.कौ.2953)**
12. **अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम्। (6-3-67, सि.कौ.2942)**
13. सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये। (3-2-78, सि.कौ.2988)
14. सप्तम्यां जनेर्डः। (3-2-97, सि.कौ.3007)
15. निष्ठा। (3-2-102, सि.कौ.3013)
16. निनदीभ्यां स्नातेः कौशले। (8-3-89, सि.कौ.3082)
17. लटः शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे। (3-2-124, सि.कौ.3100)
18. तुमुण्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम्। (3-2-10, सि.कौ.3175)
19. स्त्रियां क्तिन्। (3-3-94, सि.कौ.3272)
20. समानकर्तृकयोः पूर्वकाले। (3-4-21, सि.कौ.3320)
21. समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप्। (7-1-37, सि.कौ.3332)
22. आभीक्ष्ण्ये णमुल् च। (3-4-22, सि.कौ.3343)

Unit - 5 तद्धिताः (चितानि सूत्राणि) तदनुप्रयोगश्च।

1. अश्वपत्यादिभ्यश्च। (4-1-84, सि.कौ.1074)
2. तद्धितेष्वचामादेः। (7-2-117, सि.कौ.1075)
3. किति च। (7-2-118, सि.कौ.1076)
4. तस्यापत्यम्। (4-1-92, सि.कौ.1088)
5. अत इञ्। (4-1-95, सि.कौ.1095)
6. मातुरुत्संख्यासम्भद्रपूर्वायाः। (4-1-115, सि.कौ.1118)
7. स्त्रीभ्यो ढक्। (4-1-120, सि.कौ.1123)
8. राजश्वशुराद्यत्। (4-4-137, सि.कौ.1153)
9. मनोर्जातावञ्यतौ षुक् च। (4-1-161, सि.कौ.1185)
10. साऽस्य देवता। (4-2-24, सि.कौ.1226)
11. **ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल्। (4-2-43, सि.कौ.1251)**
12. तदधीते तद्वेद। (4-2-59, सि.कौ.1269)
13. राष्ट्रावारपाराद्घखौ। (4-2-93, सि.कौ.1313)
14. ग्रामाद्यखञौ। (4-2-94, सि.कौ.1314)
15. दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक्। (4-2-98, सि.कौ.1318)
16. वृद्धाच्छः। (4-2-114, सि.कौ.1337)
17. युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्च। (4-3-1, सि.कौ.1370)
18. शरीरावयवाच्च। (4-3-55, सि.कौ.1430)
19. धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते। (4-4-92, सि.कौ.1644)

20.तस्य भावस्त्वतलौ । (5-1-119, सि.कौ.1781)
21.तदस्त्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् । (5-2-94, सि.कौ.1894)
22.अत इनिठनौ । (5-2-115, सि.कौ.1922)
23.अस्मायामेधास्रजो विनिः । (5-2-121, सि.कौ.1928)

सन्दर्भग्रन्थाः -

1. वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी - भट्टोजिदीक्षितः, सम्पादकौ- गिरिधरशर्मा परमेश्वरानन्दशर्मा च, मोतीलाल बनारसीदास, वाराणसी, १९९८
2. वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी - भट्टोजिदीक्षितः, व्याख्याकारः- गोविन्दशर्मा, चौखम्बासुरभारती प्रकाशनम्, वाराणसी, २०१६
3. समासः - जि. महाबलेश्वरभट्टः, संस्कृतभारती, बेङ्ळूरु
4. कारकम्- जि. महाबलेश्वरभट्टः, संस्कृतभारती, बेङ्ळूरु

****

Semester - 02

Paper 07 **पूर्णाङ्क - 80+20**

प्राचीनभारतीयकृषिविज्ञानम्

Agriculture in Ancient India

General objective of the course: सामान्योद्देश्यानि -

* प्राचीनभारतीयकृषिविज्ञानस्य परिचयः
* वैदिककालादारभ्य कृषिकर्मणः अवधारणानां सन्दर्भाणां च ज्ञानम्।
* भारतीयकृषिग्रन्थानाम् अध्ययनम्।

General Outcomes of the Course: सामान्यपरिणामा- :

* प्राचीनभारतीयकृषिपद्धत्यनुसारं स्वस्थकृषेः प्रायोगिकं सामर्थ्यम्।
* कृषिविकासाय भारतीयकृषिविज्ञानस्य महत्त्वावगमनम्।
* कृषिक्षेत्रे अनुसन्धानाय प्रेरणप्राप्तिः।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course:

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	**कृषिपरिचयः -** 1) कृषिशब्दस्य व्युत्पत्तिः 2) कृषेः स्वरूपम् 3) कृषिविज्ञानस्य उद्भवः विकासश्च 4) कृषिशास्त्रस्य मौलिकग्रन्थाः 5) कृष्युपकरणानि	**उद्देश्यम्** – भारते कृषिकर्मणः प्राचीनत्वं कृषिवर्णनञ्च। **परिणामः** - कृषिविज्ञानस्य उद्भवस्य विकासस्य च ज्ञानम्।	1	अंक 16
2.	1) वेदेषु कृषिविज्ञानम् 1.1) ऋग्वेदे आ) यजुर्वेदे 1.2) अथर्ववेदे कृषिसूक्तानि 2) पुराणेषु, रामायणे, महाभारते, काव्येषु नाटकेषु आयुर्वेदग्रन्थेषु अर्थशास्त्रे च कृषिविचाराः	**उद्देश्यम्** – वेदेषु संस्कृतवाङ्मये च कृषिवर्णनम्। **परिणामः** - कृषेः साहित्यिकानि पुरातत्त्वानि च प्रमाणानि।	1	अंक 16
3.	**कृषिपराशरस्य प्रथमाध्यायस्य अध्ययनम्–** प्रथमाध्यायः वृष्टिखण्डः - वृष्टिलक्षणम्, पौषादिमासेषु वृष्टिज्ञानम्, वाहनविधानम्, गोपर्वकथनम्।	**उद्देश्यम्** – कृषिपराशरग्रन्थस्य प्रथमाध्यायस्य अध्ययनम्। **परिणामः** - कृषिपराशरग्रन्थे उक्तानां वृष्टिलक्षणम्, पौषादिमासेषु वृष्टिज्ञानम्, वाहनविधानम्, गोपर्वकथनम् इत्येवं विषयाणां ज्ञानम्।	1	अंक 16
4.	**कृषिपराशरस्य अध्ययनम् - द्वितीयाध्यायः** कृषिखण्डः - हलसामग्रीकथनम्, हलप्रसारणम्, बीजवपनविधिः,	**उद्देश्यम्** – कृषिपराशरग्रन्थस्य द्वितीयाध्यायस्य अध्ययनम्। **परिणामः** - कृषिपराशरग्रन्थे उक्तानां हलसामग्रीकथनम्, हलप्रसारणम्, बीजवपनविधिः,	1	अंक 16

	मयिकादानम्, धान्यादिकट्टनविधिः मन्त्रश्च, जलरक्षणं तदर्थमन्त्राश्च।	मयिकादानम्, धान्यादिकट्टनविधिः मन्त्रश्च, जलरक्षणं तदर्थमन्त्राश्च इत्येवं विषयापां ज्ञानम्।		
5.	**वैदिकपद्धत्या कृषेः प्रायोगिकमध्ययनम् –** 1) वैदिकपद्धत्या कृषिप्रयोगाः तत्परिणामाश्च 2) अग्निहोत्र-गोत्पादाः, कृष्योपरि तेषां प्रभावाः 3) वैदिकपद्धत्या जैविककृषिः 4) क्षेत्रसन्दर्शनम् (visit to organic farms)	**उद्देश्यम् –** आधुनिककाले वैदिककृषिविधेः प्रायोगिकमध्ययनम्। **परिणामः -** वैदिककृषिविधेः लाभः, प्रकृतिसंरक्षणम्, भूसारसंरक्षणम् इत्येवंविधविषयाणां ज्ञानम्।	**1**	**अंक 16**
6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्रयाः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		**1**	**अंक 20**

सन्दर्भग्रन्थाः

1. कृषिपराशरः, पाण्डे रामचन्द्रः, मोतीलालबनारसीदासः, 2002
2. Rediscovering Indian Knowledge System, ed.by Kulkarni, Satish, Published by Pradnya Vikas Shikshan Sanstha, Pune, 2016
3. Wojtilla,Gyula, 1980, A list of Technical Implements used in the Agriculture in Ancient and Early Mediaeval India, Altorientalische Forschungen,vol.7, pp.189- 195
4. कृषिपराशरः, मजुमदारः जी.पी. - बानार्जी, यस्.सी. (सम्पादनम् अनुवादश्च), एसियाटिक सोसाइटी, भारतम्, 1960
5. Books published by Asian-Agri History Foundation, Secunderabad
6. बृहत्संहिता, वराहमिहिरः, चौखम्बाकृष्णदास अकादमी, वाराणसी- 2009

****

Semester - 02

Paper 08 पूर्णाङ्क - 80+20

रूपकमुपरूपकञ्च

Drama

General objective of the course : सामान्योद्देश्यानि -

* रूपकनाट्यशास्त्रयो: परिचय: ।
* बालचरितनाटकस्य परिचय: ।
* नाट्यशास्त्रस्य लोकोपकारितायाः अवगमनम् ।

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणामा- :

* बालचरितमाध्यमेन लोकजारणावगमनम् ।
* मनोरञ्जकत्वेन नाट्यशास्त्रस्य आवश्यकं ज्ञानम् ।
* नाट्यशास्त्रस्य सप्रमाणं ज्ञानम् ।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course :

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	अभिज्ञानशाकुन्तलस्य चतुर्थोऽङ्कः श्लोक सं. १- ११	**उद्देश्यम्** – अभिज्ञानशाकुन्तलनाटकस्य चतुर्थाङ्काध्ययनेन नेन गृहस्थधर्मोचितभावानां बोधो जायते। **परिणाम:** - अध्येता गृहस्थधर्मस्य निर्वाहे परिपक्वो भवति।	1	अंक 16
2.	अभिज्ञानशाकुन्तलस्य चतुर्थोऽङ्कः श्लोक सं. १२ - २२	**उद्देश्यम्** – अभिज्ञानशाकुन्तलनाटकस्य चतुर्थाङ्कस्योत्तरार्धस्याध्ययनेन राजधर्मस्य बोधो जायते। **परिणाम:** - अध्येता राजधर्मनिर्वाहजनितकाठिन्यमनुभविष्यति।	1	अंक 16
3.	उत्तररामचरितस्य तृतीयोऽङ्कः।	**उद्देश्यम्** – करुणरसस्य सरलतया अवबोधो भविष्यति। **परिणाम:** - विविधसूक्तीनां परिज्ञानं भविष्यति।	1	अंक 16
4.	नाट्यशास्त्रस्य सङ्क्षिप्तः इतिहासः लोकोपकारिता च।	**उद्देश्यम्** – नाट्यशास्त्रस्य संक्षेपेण लोकोपकारितां इतिहासबोधः जायते। **परिणाम:** - नाट्यशास्त्रस्य संक्षिप्तेतिहासबोधेन समग्रेतिहासबोधमवाप्तुं तस्य जिज्ञासावृद्धिर्जायते।	1	अंक 16
5.	दशरूपकस्य प्रथमप्रकाशः	**उद्देश्यम्** – दशरूपकाध्ययनेन नाट्यप्रकृतीनां विविधावस्थानां सन्धि- तदङ्गानां विविधपरिभाषाणां च अध्येतुः बोधः जायते। **परिणाम:** - नाटकप्रकृतानाम् अधिगमेन नाटकीयसंविधानस्य स्वरूपबोधः जायते।	1	अंक 16
6.	1.आन्तरिकनिरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्र्याः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्कः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्था - :

1) अभिज्ञानशाकुन्तलम् वाराणसी ,चौखम्बा विद्याभवन -
2) उत्तररामचरितम्- चौखम्बा विद्याभवनवाराणसी ,
3) दशरूपकम् वाराणसी ,चौखम्बा विद्याभवन -

****

Semester - 02

Paper 09 **पूर्णाङ्क - 80+20**

भारतीयदर्शनधारा: – 1

The Tradition of Indian Philosophy

General objective of the course : सामान्योद्देश्यानि -

* भारतीयदर्शनवाङ्मयस्य परिचयः।
* भारतीयदर्शनसम्प्रदायानां परिचयः।
* भारतीयदर्शनसाहित्यानां परिचयः।
* भारतीयदर्शनतत्त्वानां परिचयः।

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणामा- :

* भारतीयदर्शनवाङ्मयस्यावगमनम्।
* भारतीयदर्शनसम्प्रदायानां ज्ञानम्।
* भारतीयदर्शनसाहित्यानां ज्ञानम्।
* भारतीयदर्शनस्थप्रमुखतत्त्वानां ज्ञानम्।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course :

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	भारतीयदर्शनानां प्रादुर्भावो भेदोपभेदाश्च 1. उपनिषत्सु दर्शनप्रादुर्भावबीजम् 2. दर्शनानां भेदोपभेदाः	उद्देश्यानि – (1) भारतीयदर्शनानां प्रादुर्भावः, तेषाम् उपयोगिता, भेदोपभेदाः इत्यादीनां विषये ज्ञानप्रदानम्। **परिणामः** – भारतीयदर्शनानाम् उत्सतत्त्वस्य अवगमनम्।	1	अंक 16
2.	भारतीयदर्शनानां प्रादुर्भावो भेदोपभेदाश्च 1. वैदिकदर्शनानां परिचयः 2. अवैदिकदर्शनानां परिचयः 3. आधुनिकसमाजे दर्शनानां प्रासङ्गिकता।	उद्देश्यानि – (1) भारतीयज्ञानपरम्परायां दर्शनानां स्थानं किमिति ज्ञापनम्। **परिणामः** – भारतीयदर्शनानां स्वरूपज्ञानेन सह तेषामुपयोगिताविषये अवगमनम्। छात्राणां मनसि आध्यात्मिकविद्यां प्रति अभिरुचिसम्पादनम्।	1	अंक 16
3.	अवैदिकदर्शनेषु तत्त्वमीमांसा 1. तत्त्वलक्षणम् 2. चार्वाकदर्शने तत्त्वमीमांसा 3. जैनदर्शने तत्त्वमीमांसा 4. बौद्धदर्शने तत्त्वमीमांसा 5. नास्तिकदर्शनोक्ततत्त्वानां पारस्परिकसमन्वयः	उद्देश्यानि – (1) नास्तिकदर्शनेषु प्रतिपादितानां तत्त्वानां परिशीलनम् (2) तत्त्वज्ञानस्य प्रयोजनप्रतिपादनम् (3) चार्वाक-जैन-बौद्धदर्शनोक्ततत्त्वानां परस्परं सम्बन्धस्य प्रतिपादनम्।	1	अंक 16

		परिणामः – (1) चार्वाकोक्ततत्त्वज्ञानेन पाठकः भौतिकवस्तुनः स्वरूपं ज्ञास्यति (2) बौद्ध-जैनोक्ततत्त्वानां ज्ञानेन पाठकः बाह्यजगतः अन्तर्जगतः अन्तरात्मनः ज्ञानं प्राप्स्यति (2) तत्त्वज्ञानेन तस्य जीवन-जीविकयोः मूल्लानुसन्धानं सफलं भविष्यति।		
4.	वैदिकदर्शनेषु तत्त्वमीमांसा 1. सांख्यदर्शने तत्त्वमीमांसा 2. योगदर्शने तत्त्वमीमंसा 3. न्यायदर्शने तत्त्वमीमांसा 4. वैशेषिकदर्शने तत्त्वमीमांसा 5. पूर्वमींमासायां तत्त्वमींमासा	उद्देश्यानि– (1) आस्तिकदर्शनेषु प्रोक्तानां तत्त्वानां ज्ञानप्रदानम् (2) सांख्य-योगयोः प्रोक्तेषु तत्त्वेषु भेदप्रतिपादनम् (3) न्याय-वैशेषिकयोः तत्त्वानामुल्लेखः (4) पूर्वमीमांसोक्ततत्त्वेषु वैशेषतायाः ज्ञापनम्। परिणामः – (1) आस्तिकदर्शनोक्ततत्त्वानां ज्ञानं प्राप्स्यते (2) जगतः सत्यता सृष्टिप्रक्रिया च ज्ञास्यते (3) जीवनाय मार्गः सुदृढो भविष्यति।	1	अंक 16
5.	भारतीयदर्शनपरम्परायां वेदान्तदर्शनस्य स्थानं तद्भेदोपभेदाश्च 1. वेदान्तदर्शनस्य परिचयः 2. वेदान्तेषु प्रस्थानान विकासक्रमश्च 3. अद्वैत-विशिष्टाद्वैत-द्वैताद्वैत-द्वैत-शुद्धाद्वैत-वेदान्तानां परिचयः। 4. अचिन्त्यभेदाभेददर्शनानां परिचयः।	उद्देश्यानि – (1) भारतीयज्ञानपरम्परायां ब्रह्मविद्यानिरूपकसिद्धान्तानां विषये ज्ञानप्रदानम् । (2) वेदान्तानां विविधशाखानां प्रादुर्भावप्रसङ्गे ज्ञानप्रदानम्। (3) वेदान्तधारायां नूतनाक्षरपुरुषोत्तमदर्शनस्य सिद्धान्तविषये ज्ञानप्रदानम्। (4) भारतीयमुनि- परम्परायाः ज्ञापनम्। परिणामः – वेदान्तदर्शनस्य लक्ष्यं, शाखाः, विशिष्टाः सिद्धान्ताः ज्ञास्यन्ते।	1	अंक 16
6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्रयाः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्थाः -

1) भारतीय दर्शन, उमेश मिश्र, हिन्दी समिति, सूचना विभाग, उत्तर प्रदेश, लखनऊ, संस्करणम् - स. 2014 वि.

2) प्रस्थानरत्नाकरः, गोस्वामिश्रीपुरुषोत्तमजीमहाराजरचितः, चौखम्बा संस्कृत बुक् डिपो, वाराणसी।

3) विशिष्टाद्वैतवेदान्त में प्रमेय मींमासा (शोधप्रबन्धः), अनुसन्धाता श्याम सुन्दर तिवारी, संस्कृतविभाग, इलाहाबाद विश्वविद्यालय, संवत् 2054 वैक्रमीय।

4) International Journal of Sanskrit Research, 2023; 9(2), 11-12.

5) भारतीय दर्शन (पाठ्यसामग्री) एस्.ए.एस्.एल्-103, उत्तराखण्ड मुक्त विश्वविद्यालय, प्रकाशन वर्ष - 2015

6) न्यायसूत्रम् (महामुनिगौतमकृतम्), विश्वनाथतर्कपञ्चाननकृतवृत्तिसमेतम्, पं.सुख-दयालकृतहिन्दीव्याख्यासमेतम्, पञ्जावविश्वविद्यालयः, पंजाव, 1883।

7) श्रीमद् ब्रह्मसूत्राणुभाष्यम्, शुद्धाद्वैतब्रह्मवादनिर्गुणभक्तिमार्गप्रवर्तकाचार्यचक्र-चूडामणिश्रीमद्वल्लभाचार्यप्रणीतम् (प्रथमो भागः), श्रीनाथद्वारा टैंपलबोर्ड, नाथद्वारा, राजस्थान, द्वितीयसंस्करण - वि.सं.2038।

8) शुद्धाद्वैतमार्तण्डः, गोस्वामिश्रीश्रीगिरिधरजीमहाराजविरचितः, (रामकृष्णभट्टविरचित- प्रकाशटीकासमेतः), चौखम्बा संस्कृत सिरिज़, वाराणसी। (E-Text)

9) तत्त्वार्थसूत्रम्, आचार्योमास्वातीविरचित्म् (पण्डित कैलाशचन्द्रशास्त्रिणा अनूदितम्), प्रकाशकः – जैनविद्यापीठम्, भाग्योदयतीर्थम्, सागरः (म.प्र.), संस्करणम् – 20/06/2017।

10) वेदान्तपरिभाषा, श्रीधर्मराजाध्वरीन्द्रविरचिता, श्रीगजाननशास्त्रिमुसलगांवकरस्य प्रकाश हिन्दीव्याख्यासमेता, चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी, 221001, पुनर्मुद्रितसंस्करणम्, 2000।

11) सर्वेषां वेदान्ताचार्याणाम् उपनिषद्भाष्याणि

12) सर्वेषां वेदान्ताचार्याणां ब्रह्मसूत्रभाष्याणि

13) सर्वेषां वेदान्ताचार्याणां गीताभाष्याणि

14) स्वामिनारायणसिद्धान्तसुधा

****

16.07.2025

16/7/2025

16/7/25

16-7-25

16.7.25

16/7/25

Semester - 02

पूर्णाङ्क - 80+20

Paper 10

होराशास्त्रम्

The Tradition of Indian Astrology

General objective of the course : सामान्योद्देश्यानि -

1. होराशास्त्रस्य परिचयप्रापणम्।
2. ग्रह-राशि-भावानामवगमनम्।
3. जन्मकाले शिशोः स्थितिज्ञानम्।
4. आयुर्विचारस्तथाऽष्टकवर्गविचारक्षमताप्रापणम्।
5. विविधयोगानां लक्षणं तथा फलज्ञानम् ।

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणामा- :

1. फलकथने मूलभूतं ग्रह-राशिसम्बन्धज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
2. योगलक्षणादीनि ज्ञात्वा फलादेशं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. द्वादशभावविचारं तथा आयुनिर्णयक्षमतां प्राप्स्यन्ति ।

पाठ्यक्रमविवरणम् (Detailed Course)

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	**होराशब्दपरिचयः गर्भनिरूपणञ्च** होराशब्दव्युत्पत्तिकथनम्, ग्रहाणां वर्गोत्तममूलत्रिकोणपरिज्ञानम्, होरादिराशीनां बलं तत्प्रमाणं च, सूर्यादिग्रहाणां संज्ञाः, ग्रहाणां प्रकृति-वर्णाधिपत्यं गुण-स्वरूप-कालादिनिर्देशः, ।	**उद्देश्यम्** –होराशब्दस्य व्युत्पत्तिः ग्रहाणां स्वरूपावगमनम् । **परिणामः** -होराशब्दपरिचयो ग्रहस्वरूपस्य ज्ञानम् ।	1	अंक 16
2.	**गर्भपुष्टिःमूकादियोगविचारश्च** गर्भपुष्टिज्ञानम्, क्लीब-जन्मयोगाः,द्वित्रिगर्भसम्भवयोगाः,गर्भस्य मासाधिपाः अधिकाङ्गमूकचिरलब्धगिरां सम्भवयोगाः, सदन्तकुब्जजडजन्मयोगा , वामनहीनाङ्गयोगौ, विकलजन्मज्ञानम् ।	**उद्देश्यम्** – मूकवामनादिग्रहयोगानामवगमनम् । **परिणामः** - मूक-वामनादिग्रहयोगानां ज्ञानम् ।	1	अंक 16
3.	**जन्मविधिविमर्शः** प्रश्नाधानकाले योगवशात्प्रसवकालज्ञानम्, पितृपरोक्षजन्मज्ञानम्, नालवेष्टितजन्मज्ञानम्, जारजातज्ञानम्, पितृबन्धयोगाः, प्रसवदेशज्ञानम्, मात्रा त्यक्तयोगाः, सूतिकागृहस्वरूपज्ञानम्, जातस्य स्वरूपादिज्ञानम्, जातस्य व्रणज्ञानम् ।	**उद्देश्यम्**-- पितृपरोक्षादिग्रहयोगानामवगमनम् **परिणामः** - पितृपरोक्षादिग्रहयोगानां ज्ञानम् ।	1	अंक 16

16-07-2025 16/7/25 16/7/25 16.7.25

4.	**अरिष्टयोगनिरूपणम् आजीविकाविमर्शश्च** अरिष्टयोगाः, अरिष्टयोगानां कालपरिज्ञानम्, परमायुःप्रमाणम्, पुरुषादीन परमायुर्ज्ञानम्, सूर्यादिग्रहाणामष्टकवर्ग-फलनिरूपणम् , आजीविकाविमर्शः, धनागमज्ञानम्।	**उद्देश्यम् –** अरिष्टयोगानामवगमनम्। **परिणामः** - अरिष्टयोगानां ज्ञानम्।	1	अंक 16
5.	**राजनाभसचन्द्रादियोगविमर्शः** राजयोगानामध्ययनम्, नाभसयोगानामध्ययनम् (आश्रययोगः, दलयोगः, आकृतियोगः, सङ्ख्यायोगश्च), अर्कात्-केन्द्रपणपरापोक्लिमस्थे चन्द्रे जातस्य स्वरूपम्, सफलोऽधियोगाख्यः योगः सुनफा-अनफा-दुरुधरा-केमद्रुमादियोगचतुष्टयम् ग्रहवशाद्विशेषफलम्।	**उद्देश्यम् –** राजनाभसचन्द्रादियोगानामवगमनम्। **परिणामः** - राजनाभसचन्द्रादियोगानां ज्ञानम्।	1	अंक 16
6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्र्याः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% ततः अधिकम् = 05		1	अंक 20

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. बृहज्जातकम्, वराहमिहिरः, भट्टोत्पलटीकासहितम्, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशनम्- वाराणसी- 2007

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. लघुजातकम्, वराहमिहिरः, भट्टोत्पलटीकासहितम्, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशनम्, वाराणसी- 2007
2. **बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्, पं. पद्मनाभशर्माव्याख्यासहितम्, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशनम्- 2007**
3. सारावली, कल्याणवर्मा, मोतीलालबनारसीदास, वाराणसी- 2000
4. जातकपारिजातः, वैद्यनाथः, चौखम्भासंस्कृतसंस्थानप्रकाशनम्- 1984

****

Semester - 03

Paper 11 **पूर्णाङ्क - 80+20**

संस्कृतवाङ्मये वृक्षविज्ञानम्

Botany in Sanskrit Literature

General objective of the course : सामान्योद्देश्यानि -

* भारतीयसंस्कृतौ वृक्षविज्ञानस्य परिचयः ।
* वृक्षभेदानां परिचयः ।
* स्वास्थ्यसंरक्षणे वृक्षाणाम् अपेक्षायाः अवगमनम् ।
* पर्यवरणसंरक्षणे वृक्षाणां योगदानप्रतिपादनम् ।

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणामा- :

* भारतीयसंस्कृतौ वृक्षाणां महत्त्वावगमनम् ।
* विविधवृक्षाणां नाम्नाम् अवगमनम् ।
* वेदादिषु वृक्षविचाराणाम् अवगमनम् ।
* वृक्षविषये अनुसन्धानसामर्थ्यम् ।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course :

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	वृक्षविज्ञानस्य परिचयः १) भारतीयसंस्कृतौ वृक्षविज्ञानम् २) पाश्चात्यसंस्कृतौ वृक्षविचाराः ३) वृक्षलक्षणानि	उद्देश्यम् – भारतीयसंस्कृतौ वृक्षविज्ञानस्य परिचयज्ञानम्। परिणामः - भारतीयसंस्कृतौ वृक्षविज्ञ नस्य ज्ञानम्	1	अंक 16
2	वृक्षविज्ञानस्य परिचयः १) वृक्षाङ्गानि २) वृक्षभेदाः ३) मानवजीवने वृक्षाणां महत्त्वम् ४) वृक्षपूजनं प्रकृतिपूजनं च	उद्देश्यम् – वृक्षभेदानां परिचयज्ञानम्। परिणामः - वृक्षभेदानां ज्ञानम् ।	1	अंक 16
3	अमरकोशे वृक्षनामानि वारिवर्गः, भूवर्गः, पातालवर्गः, वनौषधिवर्गः, मनुष्यवर्गः, वैश्यवर्गः।	उद्देश्यम् – अमरकोशे वर्णितानां वृक्षाणां ज्ञानम्। परिणामः - अमरकोशे उक्तानां वृक्षाणां ज्ञानप्राप्ति ।	1	अंक 16
4	वेदेषु वृक्षविचाराः	उद्देश्यम् – वैदिकवाङ्मये वर्णितानां वृक्षाणां ज्ञानम्। परिणामः - वेदेषु उक्तानां वृक्षाणां ज्ञानप्राप्तिः।	1	अंक 16
5	वेदेषु वृक्षविचाराः वृक्षाः पर्यावरणं च	उद्देश्यम् – वैदिकवाङ्मये वर्णितानां वृक्षाणां ज्ञानम्। पर्यावरणसंरक्षणे वृक्षाणां महत्त्वज्ञानम्। परिणामः - वेदेषु उक्तानां वृक्षाणां ज्ञानप्राप्तिः। पर्यावरणसंरक्षणचेतनाजागृतिः।	1	अंक 16

6	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्रयाः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05	1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्था - :

१) अमरकोशः

२) राजनिघण्टुः

३) धन्वन्तरिनिघण्टुः

४) भावप्रकाशनिघण्टुः

****

16.07.2025 अभिषेक तिवारी

16/7/2025

16/7/25

16-7-25

16.7.25

16/7/25

Semester - 03

Paper 12 **पूर्णाङ्क - 80+20**

पुराणानां ज्ञानचक्रम्

Encyclopedic aspects of Puranas

General objective of the course: सामान्योद्देश्यानि -

1. अष्टादशपुराणानां विशिष्टः परिचयः।
2. पुराणेषु भारतीयसंस्कृतेः उल्लेखानां ज्ञानम्।
3. पुराणेषु सृष्टिविज्ञानस्य सन्दर्भाणाम् अध्ययनम्।
4. पुराणेषु भौगोलिकचर्चायाः अध्ययनम्।

General Outcomes of the Course: सामान्यपरिणामा- :

1. भारतीयसंस्कृतेः प्रामाणिकग्रन्थानां पुराणानां वैशिष्ट्यावगमन्म्।
2. भारतीयसंस्कृतेः आधारभूतत्वेन पुराणानां ज्ञानम्।
3. भौगोलिकक्षेत्रनिर्णये पुराणानां प्रमाणत्वेन अवगमनम्।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course:

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1.	पुराणानां परिचयः – 1. पुराणानां महिमा 2. पुराणानाम् अर्थः लक्षणं वा 3. पुराणानां वर्गीकरणम् 4. पुराणेषु उल्लिखिताः विविधाः विषयाः	उद्देश्यानि – अष्टादशपुराणानं परिचयः प्रदास्यते। पुराणां वैशिष्ट्यं कथयिष्यते पुराणां वर्गीकरणं यथाग्रन्थं वक्ष्यते। पुराणानां प्रमुखप्रतिपाद्यविषयाणां परिचयः प्रदास्यते। परिणामाः - छात्राणां पुरागानि प्रति आकर्षणं भविष्यति। समाजे पुराणानामावश्यकताविषये ज्ञानं प्राप्स्यन्ति। पुराणानां लक्षणाधारेण तत्स्वरूपं ज्ञातुं प्रभविष्यन्ति। पुराणानां शैव-वैष्णव-शाक्त दिभेदान् ज्ञात्वा तत्तत्सम्प्रदायेषु तेषां प्रयोगार्थं जागरूकता सम्पत्स्यते।	1	अंक 16
2.	पुराणेषु भारतीयसंस्कृतिः तथा प्रथापरम्परा: – 1. पुराणेषु भक्तितत्त्वस्य समीक्षा 2. पौराणिकयुगे भारतीयशिक्षाव्यवस्था 3. पुराणेषु राजनैतिककारकाणि 4. पुराणेषु वर्णाश्रमाणां व्यवस्था 5. पौराणिकयुगे समाजे स्त्रीणां स्थानम् 6. पौराणिकयुगे यथाचित्रितं समाजे प्रथापरम्पराः	उद्देश्यानि – पुराणेषु भगवद्भक्तेः आध्यात्मिकपक्षस्य ज्ञानं प्रदास्यते। पौराणिकयुगे प्राचीयभारतीयशिक्षाव्यवस्थायाः महत्त्वपूर्णपक्षाणां विचारः प्रस्तोष्यते। पुराणेषु राजनैतिकसिद्धानाम् उल्लेखः करिष्यते। पुराणेषु सामाजिकव्यवस्थारूपेण वर्णाश्रमधर्मस्य विचारः करिष्यते। पुराणेषु वर्णितानां प्रथापरम्परागां चर्चा करिष्यते। परिणामाः - प्राचीनभारतीयसंस्कृतिं प्रति छात्राः आकृष्टाः भविष्यन्ति। शिक्षाव्यवस्थायां नवोन्मोषान् कर्तुं प्रभविष्यन्ति।	1	अंक 16

		राजनैतिकं जागरणं भविष्यति। राजधर्मस्य ज्ञानाधारेण राजनीतौ स्वच्छता सम्पादयिष्यते। सामाजिकसामञ्जस्यं स्थापयिष्यते। भारतीयप्राचीनप्रथापरम्पराः प्रति जागरूकता आगमिष्यति।		
3.	पुराणेषु सृष्टिविज्ञानम् – 1. सर्गविचारः 2. प्रलयविचारः	उद्देश्यानि – पुराणाधारेण सृष्टविषये ज्ञानं प्रदास्यते। पुराणाधारेण प्रलयविषये ज्ञानं प्रदास्यते। परिणामः - छात्राः आधुनकसृष्टिवादः प्राचीनसृष्टिवादः इति उभयोर्मध्ये तौलनिकमध्ययनं कर्तुं मार्गं प्राप्स्यन्ति।	1	अंक 16
4.	पुराणेषु ऐतिहासिकाः भौगलिकाः च विषयाः - 1. पुराणेषु वंशपरिचयः 2. पुराणेषु वंशानुचरितपरिचयः 3. पुराणेषु भुवनकोषः	उद्देश्यानि - पुराणाधारेण ऐतिहासिकघटनानां ज्ञानप्रदानम्। पुराणाधारेण भौगोलिकसिद्धान्तानां ज्ञानप्रदानम्। ब्रह्माण्डस्य संरचनाविषये पौराणिकसिद्धान्तानामुपस्थापनम्। परिणामाः - प्राचीनेतिहासाधारेणाधुनिकयुगस्य निर्माणं कर्तुं शक्यते। ऐतिहासिकतथ्येषु परिवर्तनमानेतुं शक्यते। नवीनैतिहासिकतथ्यानामुद्घाटनं कर्तुं शक्यते।	1	अंक 16
5.	पुराणेषु ऐतिहासिकाः भौगलिकाः च विषयाः - 1. पुराणेषु भूलोकविभागः 2. पुराणेषु जम्बूद्वीपवर्णनम् 3. पुराणेषु विविधानि तीर्थक्षेत्राणि	उद्देश्यानि - पुराणाधारेण भूलोकस्य परिचयप्रदानम्। पुराणाधारेण भारतवर्षवर्णना। पुराणेषु वर्णितानां विविधतीर्थक्षेत्राणां परिचयप्रदानम्। परिणामाः - भारतस्य प्राचीनभौगोलिकसीमायाः ज्ञानं भविष्यति। भूलोके भारतवर्षस्य प्राचीनस्थितिः ज्ञास्यते। भारतस्य प्राचीनाध्यात्मिकतीर्थक्षेत्राणां विषये ज्ञात्वा पर्यटनक्षेत्रे तेषामुपयोगं करिष्यते।	1	अंक 16
6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम् प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्र्याः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% ततः अधिकम् = 05		1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्थाः :

1) अष्टादशपुराणानि
2) अष्टादशोपपुराणानि
3) पुराणपर्यालोचनम्
4) Historical Geography of Ancient India, Bimal Churn Law
5) The Geography of the Puranas, S.M.Ali, People's Publ. House, New Delhi

******** ****************

16/7/25

16-7-25

16.07.2025

16/7/2025

16/7/25

16.7.25

Semester - 03

पूर्णाङ्क - 80+20

Paper 13

स्वास्थ्यस्य तन्निरामयतायाः मूलतत्त्वानि

Basics of Health and Wellness

General objective of the course : सामान्योद्देश्यानि -

* आयुर्वेदशास्त्रस्य परिचयः ।
* त्रिदोषाणाम् अवगमनम् ।
* भिन्नभिन्नव्याधीनां प्रकृतेरवगमनं समाधानं च ।
* स्वास्थ्यसंरक्षणस्य प्राथमिकता ।

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणामा- :

* स्वास्थ्यस्य परिपालने उपायानाम् अवगमनम् ।
* शास्त्रीयरीत्या ओषधीनाम् उपयोगसामर्थ्यम् ।
* स्वास्थ्यसंरक्षणे जागरूकता ।
* आयुर्वेदे अनुसन्धाने प्रवृत्तिः ।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course :

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिण माश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	चरकसंहिता - दीर्घञ्जीवीयाध्यायः, आयुर्वेदावतरणम्, षट्पदार्थविज्ञानम्	**उद्देश्यम् –** आयुर्वेदस्य आविर्भावबृत्तान्तं षट्पदार्थानां च बोधमधिगच्छति। **परिणामः -** आयुर्वेदोक्तषट्पदार्थानां बोधेन तदुपयोगस्य प्रक्रियां जानाति।	1	अंक 16
2.	आयुर्वेदावतरणम्, द्रव्यवर्गीकरणम	**उद्देश्यम् –** द्रव्यवर्गीकरणस्य बोधमधिगच्छति। **परिणामः -** द्रव्यवर्गीकरणस्य प्रक्रियामवगच्छति ।	1	अंक 16
3.	धातुसाम्यम् चिकित्सकः ओषधीः	**उद्देश्यम् –** धातुसाम्यस्य द्रव्यवर्गीकरणस्य च बोधेन त्रिदोषाणां यथार्थप्रवृत्तिबोधो जायते। **परिणामः -** त्रिदोषप्रवृत्तिबोधेन स्वास्थ्यसंरक्षणस्य उपायान् सुष्ठु जानाति।	1	अंक 16
4.	सुश्रुतसंहिता प्रथमोऽध्यायः - व्याधिपरिभाषाः तद्भेदाश्च	**उद्देश्यम् –** अस्वास्थ्यकरं व्याधिम् आदितः शास्त्रीयदृष्ट्या भेदैः सह सुष्ठु जानाति। **परिणामः -** व्याधेः तद्भेदानाञ्च बोधेन ततो रक्षणस्य जागृतिं प्राप्नोति।	1	अंक 16
5.	सुश्रुतसंहिता प्रथमोऽध्यायः - ओषधीनां स्वरूपं भेदाश्च	**उद्देश्यम् –** ओषधीनां विभिन्नानां स्वरूपं सुष्ठु जानाति। **परिणामः -** विविधोषधीनां स्वरूपबोधेन तत्प्रयोगे नैपुण्यम् आवहति।	1	अंक 16
6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्रयाः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

16.7.25 16.7.25 16.07.2025 अभिषेक तिवारी 16/7/2025 16/7/25

सन्दर्भग्रन्था :

1) चरकसंहिता - चौखम्बा भारती अकादेमी, वाराणसी

2) सुश्रुतसंहिता - चौखम्बा संस्कृत संस्थान, वाराणसी

*=************************

Semester - 03

Paper 14

पूर्णाङ्क - 80+20

भारतीयदर्शनधारा: - 2

The Tradition of Indian Philosophy - 2

General objective of the course : सामान्योद्देश्यानि -

* भारतीयवेदान्तदर्शनतत्त्वानां परिचय: ।
* भारतीयदार्शनेषु प्रमाणां परिचय: ।
* भारतीयदर्शनानुसारेण सृष्टितत्त्व-मोक्षतत्त्वानां परिचयः ।

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणाम- :

* भारतीयवेदान्तदर्शनतत्त्वानां ज्ञानम् ।
* भारतीयदार्शनेषु प्रमाणां ज्ञानम् ।
* भारतीयदर्शनानुसारेण सृष्टितत्त्व-मोक्षतत्त्वानां ज्ञानम् ।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course :

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	दर्शनेषु प्रमाणमीमांसा 1. विविधेषु दर्शनेषु प्रमाणम् 2. चार्वाकदर्शनेषु बौद्ध-जैनप्रमाणमीमांसा 3. सांख्य-योग-न्याय-वैशेषिक-दर्शनेषु प्रमाणमीमांसा 4. पूर्वमीमांसायां प्रमाणमीमांसा 5. वेदान्तप्रस्थानेषु प्रमाणमीमांसा 6. अद्वैत -द्वैताद्वैत-विशिष्टाद्वैत-अचिन्त्य-द्वैत-शुद्धाद्वैत-भेदाभेदवेदान्तेषु प्रमाणानि	उद्देश्यानि – (1) दर्शनेषु प्रमाणविचारस्य किं प्रयोजनमिति उपस्थापनम् (2) प्रमाणानां भेदविषये ज्ञानप्रदानम् (3) आस्तिकदर्शनेषु प्रमाणविषये विचारणम् उपस्थापनम् (4) सांख्य-योग-न्यायवैशेषिकदर्शनेषु प्रमाणानां विषये कथनम् (5) पूर्वमीमांसायां प्रोक्तानां प्रमाणानां वैशिष्ट्यकथनम् । **परिणामा: –** (1)पाठकाः दर्शनेषु तथा अन्येषु अनुसन्धानेषु प्रमाणानां परिशीलनविषये- अवगताः भविष्यन्ति (2) त्रिविधेषु दर्शनेषु तत्त्वानां प्रमेयाणां वा पुष्ट्यर्थं प्रमाणानि कथं प्रयुज्यन्ते तद्विषये अवगताः भविष्यन्ति (3) आस्तिक-नास्तिकदर्शनेषु प्रमाणानां विषये प्रचलितानां वादविवादानां तौलनिकम् अध्ययनं कर्तुं प्रभविष्यन्ति ।	1	अंक 16
2	दर्शनेषु तत्त्वमीमांसा	उद्देश्यानि –	1	अंक 16

	1. चार्वाकदर्शनेषु बौद्ध-जैन तत्त्वमीमांसा 2. सांख्य-योग-न्याय-वैशेषिक-दर्शनेषु तत्त्वमीमांसा 3. पूर्वमीमांसायां तत्त्वमीमांसा 4. अद्वैतवेदान्ते तत्त्वमीमांसा 5. विशिष्ट द्वैतवेदान्ते तत्त्वमीमांसा 6. द्वैतवेदान्ते तत्त्वमीमांसा 7. शुद्धाद्वैतवेदान्ते तत्त्वमीमांसा 8. द्वैताद्वैतवेदान्ते तत्त्वमीमांसा 9. अचिन्त्यभेदाभेददर्शने तत्त्वमीमांसा	(1) वेदान्तदर्शनस्य विविधासु शाखासु प्रोक्तानां तत्त्वानां ज्ञानं प्रदास्यते (2) वेदान्तेषु ब्रह्मतत्त्वस्य परिशीलनं कारयिष्यते (3) जगद्-ब्रह्मणोः आत्म-परमात्मनोः विषये वेदान्तस्य विविधासु शाखासु प्रोक्तानां सिद्धान्तानां सर्वेक्षणं कारयिष्यते (4) विशिष्टतया नवोद्भावितस्य अक्षरपुरुषोत्तदर्शनस्य तत्त्वानां यथार्थज्ञानं प्रदास्यते । **परिणामाः –** (1) पाठकाः वेदान्तेषु प्रोक्तानां जगत्-जीव-ब्रह्म-मायादितत्त्वानां विषये अवगताः भविष्यन्ति (2) विविधेषु समयेषु श्रीशङ्कर-रामानुजादिभिः प्रोक्तानां तत्त्वानां विषये भेदाभेदज्ञानं प्राप्स्यते (3) अक्षरपुरुषोत्तमोक्ततत्त्वेषु नवसिद्धान्तः आकलयिष्यते (4) तत्त्वविचारेण शास्त्रोक्तब्रह्मविषयकं ज्ञानं प्राप्स्यते		
3	**विविधदर्शनेषु सृष्टिरहस्यं वादावलिश्च** (1) भारतीयज्ञानपरम्परायां सृष्टिविषयकावधारणा (2) उपनिषदि पञ्चाग्निविद्या (3) पञ्चमहाभूतानि (4) विविधेषु दर्शनेषु सृष्टिरहस्यम् • सांख्य-योगदर्शनयोः सृष्टिरहस्यम् • न्यायवैशेषिकयोः परमाणुवादः • वेदान्ते पञ्चीकरणप्रक्रिया • गर्भोपनिषत्	**उद्देश्यानि –** (1) विविधेषु दर्शनेषु प्रोक्तानां सृष्टिविषयकचिन्तनानां परिप्रकाशः (2) उपनिषदि प्रतिपादितायाः जीवसृष्टेः रहस्योद्घोटनम् (3) गर्भात् शिशोः जन्म कथं भवतीति प्रतिपादनम् (4) पञ्चमहाभूतानां विचारः **परिणामाः –** (1) इदं जगत् कथमुत्पद्यते तद्विषये ज्ञानं प्राप्स्यन्ति (2) जगतः प्रत्येकं वस्तुनः सम्बन्धः पञ्चमहाभूतैः कथम् अस्ति पाठकाः तज् ज्ञास्यन्ति (3) मानवः गर्भात् कथं जायते तस्य ज्ञानं भविष्यति (4) जगद्विषय-कार्य-कारणयोः अवस्थानप्रसङ्गे ज्ञानं प्राप्स्यते	1	अंक 16

4	**विविधदर्शनेषु वादावलिः** विविधेषु दर्शनेषु वादाः • सत्कार्यवादः • आरम्भवादः • विवर्तवादः • परिणामवादः • भौतिकवादः • मानवतावादः • उपयोगितावादः • अस्तित्ववादः • ख्यातिवादः	**उद्देश्यानि** सृष्टिविषये विविधदर्शनेषु प्रतिपादितानां वादानाम् उल्लेखः। **परिणामाः –** (1) पाठकाः नवोन्मेषाय नवाविष्काराय प्रोत्साहनं प्राप्स्यन्ति (2) नवदर्शनानां नव विकासानां कृते चिन्तनं सुदृढं भविष्यति।	1	अंक 16
5	**दर्शनेषु मोक्षमीमांसा** 1. **मोक्षशब्दार्थः** 2. **अवैदिकदर्शनेषु मोक्षमीमांसा** 3. सांख्य-योग-न्याय-वैशेषिकमीमांसा-दर्शनेषु मोक्षमीमांसा 4. अद्वैत-द्वैत-विशिष्टाद्वैत-द्वैताद्वैत-शुद्धाद्वैत-दर्शनेषु मोक्षमीमांसा	**उद्देश्यानि –** **(1) मोक्षस्वरूपविषये ज्ञानं प्रदास्यत्** **(2) नास्तिकदर्शनेषु मोक्षमीमांसा करिष्यते** (3) पाठकानाम् आध्यात्मिकविकासः संसाधयिष्यते (4) नवीनतयोद्भावितस्याक्षरपुरुषोत्तमदर्शनस्य मतेन मोक्षस्वरूपं विचारयिष्यते **परिणामाः –** (1) पाठकानांम् आध्यात्मिकः विकासः सम्भविष्यति (2) पाठकानां नैतिकमूल्यवर्धनेन साकं चरित्रनिर्माणं भविष्यति **(3) मनस्तात्त्विकदृष्ट्या पाठकाः स्थिराः भविष्यन्ति** (4) पाठकेषु ईश्वरभक्तिः जागरिष्यति।	1	अंक 16
6	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्र्याः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75%.= अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः,86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्थाः -

1. भारतीय दर्शन, उमेश मिश्र, हिन्दी समिति, सूचना विभाग, उत्तर प्रदेश, लखनऊ, संस्करण 2014 .स -वि.
2. प्रस्थानरत्नाकरः, गोस्वामिश्रीपुरुषोत्तमजीमहाराजरचितः, चौखम्बा संस्कृत बुक डिपो, वाराणसी।
3. विशिष्टाद्वैतवेदान्त में प्रमेय मींमासा (शोधप्रबन्धः), अनुसन्धाता श्याम सुन्दर तिवारी, संस्कृतविभाग, इलाहाबाद विश्वविद्यालय, संवत् वैक्रमीय। 2054
4. International Journal of Sanskrit Research, 2023; (2)9, .12-11
5. भारतीय दर्शन 103-एल्.एस्.ए.एस् (पाठ्यसामग्री), उत्तराखण्ड मुक्त विश्वविद्यालय , प्रकाशन वर्ष 2015 -।

6. न्यायसूत्रम् (महामुनिगौतमकृतम्), विश्वनाथतर्कपञ्चाननकृतवृत्तिसमेतम्, पंदयालकृतहिन्दीव्याख्यासमेतम्-सुख., पञ्जाबविश्वविद्यालयः, पंजाब, । 1883

7. श्रीमद् ब्रह्मसूत्राणुभाष्यम्, शुद्धाद्वैतब्रह्मवादनिर्गुणभक्तिमार्गप्रवर्तकाचार्यचक्रप्रथमो) चूडामणिश्रीमद्वल्लभाचार्यप्रणीतम्- (भागः, श्रीनाथद्वारा टेंपलबोर्ड, नाथद्वारा, राजस्थान, द्वितीयसंस्करण सं.2038.वि -।

8. शुद्धाद्वैतमार्तण्डः, गोस्वामिश्रीश्रीगिरिधरजीमहाराजविरचितः, (रामकृष्णभट्टविरचित(प्रकाशटीकासमेतः -, चौखम्बा संस्कृत सिरिज्, वाराणसी ।)E-Text)

9. तत्त्वार्थसूत्रम्, आचार्यमास्वातीविरचितम् (पण्डित कैलाशचन्द्रशास्त्रिणा अनूदितम्), प्रकाशकः – जैनविद्यापीठम्, भाग्योदयतीर्थम्, सागरः (.प्र.म), संस्करणम् – । 2017/06/20

10. वेदान्तपरिभाषा, श्रीधर्मराजाध्वरीन्द्रविरचिता, श्रीगजाननशास्त्रिमुसलगांवकरस्य प्रकाश हिन्दीव्याख्यासमेता, चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी, 221001, पुनर्मुद्रितसंस्करणम्, । 2000

11. सर्वेषां वेदान्ताचार्याणाम् उपनिषद्भाष्याणि

12. सर्वेषां वेदान्ताचार्याणां ब्रह्मसूत्रभाष्याणि

13. सर्वेषां वेदान्ताचार्याणां गीताभाष्याणि

****

Semester - 03

Paper 15 पूर्णाङ्क - 80+20

शिल्पशास्त्रम् वास्तुविज्ञानं च

Iconography and Architecture

General objective of the course : सामान्योद्देश्यानि -

* भारतीयशिल्पशास्त्रस्य वास्तुशास्त्रस्य च ज्ञानम्।
* भारतीयशिल्पशास्त्रस्य वास्तुशास्त्रस्य च साहित्यस्य ज्ञानम्।
* भारतीयशिल्पशास्त्रस्य वास्तुशास्त्रस्य च अवधाराणानां सिद्धान्तानां ज्ञानम्।
* भारतीयशिल्पशास्त्रग्रन्थस्य वास्तुशास्त्रग्रन्थस्य च अध्ययनम्।

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणामा- :

* भारतीयशिल्प-वास्तुशास्त्रसाहित्यानां ज्ञानार्जनम्।
* भारतीयशिल्प-वास्तुकलानामवबोधः।
* बृहद्वास्तुमालाग्रन्थस्थविषयाणां ज्ञानप्राप्तिः।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course :

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	वास्तुशास्त्रस्य च परिचयः अ) वास्तुशास्त्रस्य परिचयः १) वास्तुपुरुषस्वरूपम् २) गृहारम्भविधिः ३) वर्गादिज्ञानम् ४) काकिणीविचारः	उद्देश्यम् – भारतीयवास्तुशास्त्रस्य परिचयः परिणामः - भारतीयवास्तुशास्त्रस्य परिचयात्मकं ज्ञानम्।	1	अंक 16
2.	ग्रामवासविचारः १) ग्रामवासविचारः तत्फलञ्च । २) दिग्दशाज्ञानं तत्फलञ्च ३) भूमिलक्षणानि तत्फलञ्च ४) दिक्प्लवत्वं भूमिप्लवनञ्च	उद्देश्यम् – ग्रामवासविचारस्य परिचयः। परिणामः - ग्रामवासविधेः ज्ञानम्।	1	अंक 16
3	शुभाशुभवृक्षविचारः - १) शुभाशुभवृक्षविचारः २) भूपृष्ठविचारः भूशयनं भूमिदोषाश्च ३) खातविधिः राहुर्मुखपुच्छविचारश्च ४) शिलान्यासविधिः शल्यनिष्कासनविधिश्च 5) आयसाधनं पिण्डसाधनञ्च	उद्देश्यम् – भारतीय वास्तुशास्त्रस्य ज्ञानम्। परिणामः - वास्तुशास्त्रोक्त शुभाशुभवृक्षाणां ज्ञानावाप्तिः।	1	अंक 16
4	बृहद्वास्तुमालाग्रन्थस्य अध्ययनम्- द्वितीयं प्रकरणम्	उद्देश्यम् – बृहद्वास्तुमालाग्रन्थस्य द्वितीयाध्यायस्य अध्ययनम्। परिणामः - दिग्साधनस्य प्रकारज्ञानम्।	1	अंक 16
5	बृहद्वास्तुमालाग्रन्थस्य अध्ययनम् - पञ्चमं प्रकरणम् (1-19 श्लोकाः)	उद्देश्यम् – बृहद्वास्तुमालाग्रन्थस्य तृतीयाध्यायस्य अध्ययनम्।		

		परिणामः - गृहमेलापकस्य ज्ञानम्।	1	अंक 16
6	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्र्याः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्था - :

1. बृहद्वास्तुमाला- प.श्री रामनिहोरद्विवेदी, टीकाकारः सम्पादकश्च- डॉ. अशोकथपलियालः, अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स, नई दिल्ली
2. **वास्तुसारः, प्रो. देवीप्रसाद त्रिपाठी, ईस्टर्न बुक लिंकर्स, दिल्ली**
3. **वास्तुप्रबोधिनी- डॉ.** अशोक थपलियाल, अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स, नई दिल्ली
4. **मयमतम्**, आचार्यमयः, टीकाकारः- डॉ. शैलजा पाण्डेय, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
5. वास्तुरत्नावली, ज्ञीवनाथ झा, व्याख्याकारः- अच्युतानन्द झा, चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन, वाराणसी
6. गृहवास्तु- शास्त्रीय विधान, डॉ.देशबन्धु, विद्यानिधि प्रकाशन, नई दिल्ली
7. वास्तुसौख्यम्- टोडरमलः, टीकाकारः- प्रवेशव्यासः, जगदीश संस्कृत पुस्तकालय, जयपुरम्

****

Semester - 03

पूर्णाङ्क - 80+20

Paper 16

भारतीयब्रह्माण्डविज्ञानम्

Indian Cosmology

General objective of the course : सामान्योद्देश्यानि -

* भारतीयसृष्टिपरिकल्पनायाः परिचयः।
* विविधेषु दर्शनेषु शास्त्रेषु च सृष्टिप्रक्रियायाः समग्रमध्ययनम्।
* ब्रह्माण्डोत्पत्तेः परिचयः।
* ब्रह्माण्डस्य आधुनिकावधारणाया अवगमनम्।
* ब्रह्माण्डस्य स्थूलसदस्यानां परिचयः।

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणामा- :

* अध्येता भारतीयसृष्टिपरिकल्पनां ज्ञातुं समर्थो भवति।
* सृष्टिप्रक्रियायाः समग्रमध्ययने अध्येतुभवति। :प्रवृत्ति :
* ब्रह्माण्डोत्पत्तेः स्थूलसदस्यानाञ्च परिचयं ज्ञातुं समर्थो भवति।
* ब्रह्माण्डस्य आधुनिकावधारणाया अवगमनं भविष्यति।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course :

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	सृष्टिपरिकल्पना हिरण्यगर्भस्य अवधारणा भारतीयशास्त्रेषु सृष्टिप्रक्रिया- 1.वेदेषु सृष्टिप्रक्रिया 2. पुराणेषु सृष्टिप्रक्रिया 3. वेदाङ्गेषु सृष्टिप्रक्रिया 4. दर्शनेषु सृष्टिप्रक्रिया	**उद्देश्यम्** – सृष्टिप्रक्रियायाः भारतीयावधारणायाः परिचयो भविष्याति। **परिणामः** - सृष्टिप्रक्रियाया अवगमनम्।	1	अंक 16
2	ब्रह्माण्डोद्भवः ब्रह्माण्डोत्पत्तेः विविधानि भारतीयमतानि 1. विश्वकर्मणा ब्रह्माण्डोत्पत्तिः 2. ब्रह्मणा ब्रह्माण्डोत्पत्तिः 3. प्रजापतिना ब्रह्माण्डोत्पत्तिः 4. विराट्-पुरुषेण ब्रह्माण्डोत्पत्तिः	**उद्देश्यम्** – ब्रह्माण्डोत्पत्तेः विविधानां मतानां परिचयो भविष्यति। **परिणामः** - ब्रह्माण्डोत्पत्ते विविधानां मतानामवगमनसामर्थ्यम्।	1	अंक 16
3	ब्रह्माण्डोत्पत्तेः आधुनिकी अवधारणा- 1. स्थिरदशासिद्धान्तः 2. विस्फोटसिद्धान्तः 3. स्पन्दनसिद्धान्तः	**उद्देश्यम्** – ब्रह्माण्डोत्पत्तेः आधुनिकीमवधारणां ज्ञातुं समर्थो भविष्यति। **परिणामः** - ब्रह्माण्डोत्पत्तेः आधुनिकावधारणायाः अवगमनसामर्थ्यम्।	1	अंक 16

4	**ब्रह्माण्डस्य विविधाः सदस्याः** 1.आकाशगंगा 2. निहारिका 3. तारकपिण्डानि 4. सौरपरिवारः 5. पृथ्वी	**उद्देश्यम् – ब्रह्माण्डस्य विविधसदस्यानां** परिचयो भविष्यति । **परिणामः** - ब्रह्माण्डस्य विविधसदस्यानां ज्ञानम् ।	1	अंक 16
5.	1. सौरपरिवारः 2. पृथ्वी	**उद्देश्यम्** – ब्रह्माण्डस्य विविधसदस्यानां परिचयो भविष्यति । **परिणामः** - ब्रह्माण्डस्य विविधसदस्यानां ज्ञानम् ।	1	अंक 16
6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्र्याः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्था - :

१) ब्रह्माण्ड और सौर-परिवार, प्रो.देवीप्रसाद त्रिपाठी, परिक्रमा प्रकाशन, दिल्ली, 2006 ई.

२) भुवनकोशविमर्शः, प्रो. देवीप्रसाद त्रिपाठी, अमरग्रन्थ पब्लिकेशन्स, दिल्ली, 2004 ई.

****

16.7.2025

16/7/25

16-7-25

16.7.25

16/7/25

Semester - 04

Paper 17 **पूर्णाङ्क - 80+20**

भारतीयगणितपरम्परा

Ancient Indian Mathematics

General objective of the course : सामान्योद्देश्यानि -

* भारतीयगणितशास्त्रस्य परिचयः ।
* भारतीयगणितस्य इतिहासस्य अवगमनम् ।
* गणितस्य मौलिकांशानां परिचयः ।
* वैदिकसंहितासु गणितविचाराणाम् अवगमनम् ।

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणामा- :

* **गणितशास्त्रे भारतीयानां योगदानस्य अवगमनसामर्थ्यम् ।**
* भारतीयपद्धत्या गणितस्य नियमावगमनसामर्थ्यम् ।
* गणितस्य अत्यन्तप्राचीनविषयतया वेदादिषु अवलोकनम् ।
* आधुनिकपद्धतौ प्राचीनपद्धतेः तुलनासामर्थ्यम् ।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course : -

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	भारतीयगणितप्रवेशः १) गणितस्य महत्त्वम् २) गणकस्य लक्षणम् 3) गणितस्य भेदाः	**उद्देश्यम्** – भारतीयगणितशास्त्रपरिचयः। **परिणामः** - गणितस्य लक्षणंस्वरूपं , भेदाश्च अध्येता जानाति।	1	**अंक 16**
2	**भारतीयगणितस्य इतिहासः** प्रसिद्धभारतीयगणितज्ञाः तेषां कृतयः च	**उद्देश्यम्** – भारतीयगणितस्य इतिहासज्ञानम्। **परिणामः** - **प्राचीनभारतीयगणितज्ञानां** परिचयः तदीयग्रन्थानां ज्ञानं प्राप्नोति अध्येता।	1	**अंक 16**
3	गणितं तद्घटकानि १ – १. सङ्ख्यापरिचयः २) दशमानपद्धति ३) शून्यम् अनन्तश्च ४) भूतसङ्ख्या ५) कटपयादिसङ्ख्या ६) आर्यभटीयसङ्ख्या ७) परिकर्माष्टकम्	**उद्देश्यम्** – गणितस्य मौलिकांशानां परिचयः। **परिणामः** - गणितस्य मौलिकांशान् जानाति अध्येता।	1	**अंक 16**

16-7-25 16.7.25 16/7/25 16.07.2025 16/7/25 16/7/25

4	गणितं तद्धटकानि २ – १) क्षेत्रमितिः २) अङ्कगणितम् ३) बीजगणितम्	उद्देश्यम् – गणितस्य मौलिकांशानां परिचयः। वैदिकसंहितासु गणितविचारः। परिणामः - गणितस्य मौलिकांशान् जानाति अध्येता। वेदमन्त्रेषु गणितविचारान् जानाति अध्येता।	1	अंक 16
5.	वेदमन्त्रेषु गणितम्	उद्देश्यम् – वैदिकसंहितासु गणितविचारः। परिणामः - वेदमन्त्रेषु गणितविचारान् जानाति	1	अंक 16
6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसान्ग्रयाः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्था - :

१) भारतीयगणितपरम्परा, संस्कृतसम्बर्धनप्रतिष्ठानम्, नई दिल्ली

२) The History of Indian Mathematics, Srinivasiengar, C.N., The World Press, Kolkata, 1988

****

अभिषेकतिवारी 16/07/2025

16.07.2025

16/7/25

16.7.25

16-7-25

Semester - 04

पूर्णाङ्क - 80+20

Paper 18

प्राचीनभारतीयराजनीतिः

Studies in Ancient Indian Polity

General objective of the course : सामान्योद्देश्यानि-

* प्राचीनभारतीयराजनीतेः ज्ञानसम्पादनम्।
* राजधर्मविषयकं ज्ञानसम्पादनम्।
* दण्डनीतिविषयकं ज्ञानसम्पादनम्।
* प्रमुखप्राचीनसंस्कृतग्रन्थेषु राजधर्म-दण्डनीतिविषयकं ज्ञानसम्पादनम्।

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणामा- ;

* प्राचीनभारतीयराजनीतेः स्वरूपावगमनसामर्थ्यम्।
* प्राचीनाधुनिकयोः राजनीतिविषयाणां प्रासङ्गिकालोचनसामर्थ्यम्।
* राजधर्मविषयकनानाग्रन्थाध्ययने प्रेरणाप्राप्तिः।
* समाजविकासराजनीतेः क्रियान्वयने स्वयोगदानचिन्तनसामर्थ्यम्।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course :

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	महाभारतस्य शान्तिपर्वणि राजधर्मः	**उद्देश्यम्** – महाभारते राजधर्मपरिचयः। **परिणामः** - भारतीयराजनीतिपद्धत्यवगमनसामर्थ्यम्।	1	अंक 16
2	मनुस्मृतौ सप्तमाध्याये राजनीतिः दण्डनीतिश्च	**उद्देश्यम्** – राजनीतिविचारे मनोः चिन्तनस्य अध्ययनम् **परिणामः** - भारतस्य प्रकृत्यनुसारं राजनीतेः क्रियान्वयनसामर्थ्यम्।	1	अंक 16
3.	मनुस्मृतौ नवमाध्याये राजनीतिः दण्डनीतिश्च	**उद्देश्यम्** – राजनीतिविचारे मनोः चिन्तनस्य अध्ययनम्। **परिणामः** - भारतस्य प्रकृत्यनुसारं राजनीते क्रियान्वयनसामर्थ्यम्।	1	अंक 16
4	कौटलीयार्थशास्त्रे राजधर्मः	**उद्देश्यम्** – कौटलीयार्थशास्त्रे राजधर्मस्य परिचयः। **परिणामः** - कौटलीयार्थशास्त्रानुसारं राजनीतेः परिकल्पनावगमनम्।	1	अंक 16

5	कामन्दकनीतिशास्त्रे राजधर्माः	उद्देश्यम् – कामन्दकनीतिशास्त्रे राजधर्माणाम् अध्ययनम्। **परिणामः** - कामन्दकनीतिशास्त्रानुसारं राजनीतेः अवगमनम्।	1	अंक 16
6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्रयाः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्का , 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्था- :

1. Dutt, M.N., Mahabharata, Vol.7, Shantiparva, Parimal Publications, New Delhi, 2000

2. Kangle, R.P., The Kautilya Arthashastra, Parts 1&2, Motilal Banarasidass, New Delhi, 1972

3.मनुस्मृतिः

4. कामन्दकनीतिः

5. दण्डनीतिः

****

Semester - 04

पूर्णाङ्क - 80+20

Paper 19

संस्कृतनीतिसाहित्यम् समाजोपयोगिता च

Sanskrit Moral Literature and its relevance

General objective of the course : सामान्योद्देश्यानि -

* भारतीयनीतिवाङ्मयस्य परिचयः ।
* नीतिद्वारा जीवनमूल्यबोधनम् ।
* नीतिशास्त्रद्वारा सदाचारस्य उद्बोधनम् ।
* नीतिबोधकग्रथानां परिचयः ।

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणामा- :

* सदाचारपरिपालने नीतीनां महत्त्वावगमनम् ।
* समुचितव्यक्तित्वविकासे नीतीनां महत्त्वावगमनम् ।
* नीतिद्वारा राजनीतिविषयाणाम् अवगमनसामर्थ्यम् ।
* नीतिवाङ्मयद्वारा राष्ट्रचिन्तनविकासः ।

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course :

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	**नीतिशास्त्रपरिचयः -** १) नीतिशब्दार्थः २) पाश्चात्यदृष्ट्या नीतिः ३) वैदिकवाङ्मये नीतिशब्दाः ४) नीतिक्षेत्रम्	**उद्देश्यम्** – भारतीयनीतिशास्त्रस्य परिचयः। **परिणामः** - नीतिशास्त्रस्य संक्षिप्तपरिचयं प्राप्य उध्येतुः सम्पूर्णपरिचयं प्राप्तुं जिज्ञासा जायते।	1	अंक 16
2	**विदुरनीतिः -** पण्डितस्य लक्षणानि, जीवलोकस्य सुखानि, हर्षस्य नवनीतानि, धीरः, प्रशंसान् लभते, आर्यशीलः, सुनीताः नयाः, न वेगेन समाचरेत्, संचिन्त्य कुर्यात्, ।	**उद्देश्यम्** – विदुरनीतेः ज्ञानसम्पादनम्। **परिणामः** - विदुरनीतिबोधेन अध्येता उत्तमम् आचरणं जानाति।	1	अंक 16
3.	**विदुरनीतिः -** वर्धते वसुधा, धर्ममूला श्रीः, भोजनम्, पापैः सह सन्धिं न कुर्यात्, बलम्, आर्जवम्, वर्ज्यानि, धर्मस्याष्टविधाः, स्वर्गयोनयः, पापपुण्ये, पण्डितः, देवाः स्पृहयन्ति, समस्वभावः।	**उद्देश्यम्** – विदुरनीतेः ज्ञानसम्पादनम्। **परिणामः** - विदुरनीतिबोधेन अध्येता उत्तमम् आचरणं जानाति।	1	अंक 16

4	**नीतिवाक्यामृतम् -** **धर्माधर्मौ, अर्थः, अरिषड्वर्गः, बुद्धिगुणाः, राजविद्याः, मन्त्रिः, सेनापतिः, दूतः, चारः, व्यसनम्, कोशः, विवसानुष्ठानम्, सदाचारः,** विवादः, विवहः।	**उद्देश्यम् –** नीतिवाक्यामृतस्य ज्ञानसम्पादनम्। **परिणामः -** राजनीतिविषयाणां ज्ञानम् अवाप्नोति अध्येता।	1	अंक 16
5	**प्रसिद्धकाव्येषु सूक्तयः –** (कुमारसम्भव-रघुवंशकाव्ययोः सूक्तयः) **रामायणे महाभारते च सूक्तयः**	**उद्देश्यम् –** रामायणे महाभारते काव्येषु च उक्तानां सूक्तीनां बोधः जीवने तल्लाभस्य च ज्ञानम्। **परिणामः -** जीवनमूल्यानां बोधः जायते।	1	अंक 16
6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्रयाः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्थाः :

१) विदुरनीतिः
२) नीतिवाक्यामृतम्
३) कुमारसम्भवम्
४) रघुवंशम्
५) रामायणम्
६) महाभारतम्

****

अभिषेकतिवारी 16/7/2025

16/7/25 16.7.2025 16.7.25 16-7-25 16/7/25

Semester - 04

Paper 20 पूर्णाङ्क - 80+20

देवालयस्थापत्यम्

Temple Architecture

General objective of the course : सामान्योद्देश्यानि -

* देवालयस्थापत्यस्य सामान्यः परिचय। :
* देवालयस्थापत्ये दिक्साधनादीनां समग्रमध्ययनम्।
* देवालयनिर्माणाय भूमिचयनादीनां परिचयः।
* देवालयस्य अङ्गानां निर्माणविधानस्य परिचयो महत्त्वावगमनम्।

General Outcomes of the Course : सामान्यपरिणामा- :

* अध्येता देवालयस्थापत्यस्य सामान्यं परिचयं ज्ञातुं समर्थो भवति।
* देवालयनिर्माणे दिक्साधनादीनां ज्ञानाय अध्येतुभवति। :प्रवृत्ति :
* देवालयनिर्माणे भूमिचयनादीनां ज्ञाने समर्थो भवति।
* देवालय विविधानामङ्गानां निर्माणविधिः स्वरूपञ्च अवगच्छति।-

Unit wise Objectives and Outcomes of the Course :

Unit No. घटकसंख्या	Unit Title घटकशीर्षकम्	Objectives and Outcomes उद्देश्यानि परिणामाश्च	क्रेडिट CREDIT	पूर्णाङ्क 100
1	देवालयस्थापत्यस्य उत्पत्तिर्विकासश्च 1. वेदकालीनस्थापत्यम् 2. वेदोत्तरकालीनदेवालयस्थापत्यम् 3. उत्तरापथीयदेवालयस्थापत्यम् 4. दक्षिणापथीयदेवालयस्थापत्यम्	उद्देश्यम् – देवालयस्थापत्यस्य उत्पत्तिर्विकासयोः अवगमनम्। **परिणामः** - देवालयस्थापत्यस्य सामान्यपरिचयो भविष्यति।	1	अंक 16
2	देवालयस्थापत्यस्य मूलाधाराः 1. पञ्चमहाभूताः प्राकृतिकशक्तयश्च 2. दिक्साधनम् 3. आय-व्ययादिविचारः 4. वास्तुपदविन्यासः 5. मानविचारः 6. पताकादिषट्छन्दस्	उद्देश्यम् – देवालयस्थापत्यस्य मूलाधाराणां ज्ञानम्। **परिणामः** - दिक्साधनादीनां मूलाधाराणमवगमनसामर्थ्यम्।	1	अंक 16
3	देवालयस्थापत्यस्य सामान्यसिद्धान्ताः 1. भूमिचयनम् 2. शल्यशोधनम् 3. देवालयारम्भमुहूर्तम् 4 शिलान्यासः 5.राहुमुखपुच्छविचारः 6 मर्म-वेधविचारः	उद्देश्यम् – भूमिचयनादीनां देवालयस्य सामान्यसिद्धान्तानामवगमनम्। **परिणामः** - देवालयस्य सामान्यसिद्धान्तानां ज्ञानसामर्थ्यम्।	1	अंक 16
4	देवालयस्याङ्गानि 1. जगतीलक्षणम् 2. मण्डपविधानम् 3. गर्भगृहम्	उद्देश्यम् – जगत्यादिदेवालयाङ्गानां निर्माण सिद्धान्तानां बोधनम्। **परिणामः** - जगत्यादिविविधाङ्गानां निर्माणविधेः ज्ञानम्	1	अंक 16

5.	देवालयस्याङ्गानि 1. प्रतिमालिङ्गविधानम् 2. शिखरविधानम् 3. इन्द्रध्वजनिरूपणम् 4. द्वारकरणम्	उद्देश्यम् – शिखरादिदेवालयाङ्गानां निर्माणसिद्धान्तानां बोधनम्। **परिणामः -** शिखरादिविविधाङ्गानां निर्माणविधेः दक्षो भविष्यति ।	1	अंक 16
6.	1.आन्तरिकपरीक्षणम्/प्रदत्तनियतकार्यम्-05, 2. शास्त्रसम्बद्धसङ्गोष्ठी/शास्त्रपरिचर्चा-05 3. शिक्षणस्रोतसामग्रयाः चयनं प्रबन्धनञ्च-05 4. उपस्थितिः 75% = अङ्काः, 76% -80% = 02 अङ्कौ, 81% - 85% = 03 अङ्काः, 86%-90%=04, 91% तः अधिकम् = 05		1	अंक 20

सन्दर्भग्रन्थाः -

1. प्रासादमण्डनम् - सूत्रधारमण्डन, सम्पादकः- पं. भगवानदास जैन, आचार्यरामप्रसादत्रिपाठी, सम्पूर्णानन्दसं. विश्वविद्यालयः, वाराणसी-१९९८
2. देवालयस्थापत्यम् - डॉ.देशबन्धुः, श्रीकृष्ण साहित्य सदनं, दिल्ली-84, 2015 ई.
3. प्रतिमा विज्ञान मध्यप्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी,२००९-चतुर्थ आवृत्ति,इन्दुमति मिश्र डा०-भोपाल
4. प्राचीन भारतीय मूर्तिकला एवं चित्रकला-अरविन्दकुमार सिंह, षष्ठ आवृति-२०२३,मध्यप्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी भोपाल
5. भारतीय स्थापत्य कला नई दिल्ली-युनिवर्सिटी पब्लिकेशन,२०२२-पुनर्मुद्रण,सुमेर सिंह चौधरी-
6. भारतीय वास्तुकला के मूलतत्व-अरविंद कुमार सिंह,शिवाकांत द्विवेदी,प्रथम संस्करण-२००५, मध्यप्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी भोपाल
7. उत्तर भारत के मन्दिर-कृष्णदेव,अनुवादकर्ता-ओमप्रकाश टंडन,११ वीं आवृति-२०२४,राष्ट्रीय पुस्तक न्यास भारत
8. लोकमाता अहिल्याबाई होल्कर-सम्पा०/डा० अनुराधाअ गुप्ता,डा० सत्यमरवि द्विवेदी,प्रथम संस्करण-२०२४, सुरुचि प्रकाशन, नई दिल्ली
9. भारतीय शिल्प-डा.प्रदीप सिंह, 2010, शिवांक प्रकाशन-नई दिल्ली
10. प्रतिमा विज्ञान-डा०द्विजेन्द्रनाथ शुक्ल,१९५६,लखनऊ विश्वविद्यालय लखनऊ
11. प्राचीन मालवा में मन्दिर वास्तुकला-डा.रामलाल कवल,संस्करण-1984, स्वाती प्रकाशन-दिल्ली
12. देवप्रासाद वास्तुविज्ञानम्- डा.बिहारीलालशर्मा, 2015, भारतीय बुक कार्पोरेशन नई दिल्ली
13. देवालय चन्द्रिका- डा.श्रीकृष्ण जुगनू, 2015, परिमल पब्लिकेशन्स नई दिल्ली
14. Temples of India- Krishna Deva, Aryan books International New Delhi-81-7305-054-6
15. Ancient Architecture of Indian Temples-Dr.Amit Rai jain,(2019)Kitabwale New Delhi.

****

16-7-25

16.07.2025 अभिषेक तिवारी 16/7/2025

16/7/25 16/7/25

16-7-25